

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s):

Kant, Immanuel.; oversat og forøget med
oplysninger af Fredrik Bajer.

Titel | Title:

Den evige fred

Udgivet år og sted | Publication time and place: Fagerstrand pr. Høvik, 1888

Fysiske størrelse | Physical extent:

96 s.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

Kant: Den evige Fred.
1858.

8, - 44. - 8

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130019427618

No. 191-193

Pris 30 øre

Bibliothek for

Betusen hjem

KANT

DEN EVIGE FRED

JS

Hvert bind sælges særskilt

Hvert numer koster 10 øre

8. 44.
Et forlags-foretagende som det, jeg hermed under benævnelsen

„Bibliothek for de tusen hjem“

sætter igang, har saa vidt mig bekjendt, ikke tidligere været foresøgt i noget af de skandinaviske lande og maaske heller ikke i noget andet sprog-samfund af saa snevert omfang som vort. Meningen er, at „Bibliothek for de tusen hjem“, saa vidt muligt, skulde blive for den norsk-talende almenhed, hvad „The National Library“ er for det engelske sprog-samfund, Reclam's „Universal-Bibliothek“ for det tyske og „Bibliothèque nationale“ for det franske.

Disse umaadelig store foretagender tilsigter ved overordentlig pris-billighed at skabe og erobre læsekredse i de samfunds-lag, til hvilke bøger af den art, her er tale om, med de tidligere mangedobbelt saa høie priser, aldrig i mængdevis har kunnet naa frem. Hvor megen latent intelligens der paa denne maade tændes til live, hvor megen kundskab der saaledes spredes, og hvor megen raahed der kvæles eller i alle fald dæmpes, — kan naturligvis ikke med tal eller maal beregnes; men hvad man har erfaringens vished for er, at disse bøger gaar ud blandt den store mængde i masser, som tidligere var ukjendte i bogverdenen, og om man skal — hvad vi jo fornuftigvis maa — gaa ud fra, at bøger ikke kjøbes i millionvis for at slænges bort, men for at læses, tvinges vi til den slutning, at denne masse-spredning af det ypperligste, verdens-literaturen har at byde, ikke kan undlade at øve en overordentlig civilisatorisk virkning.

Væsentlig efter disse forbilleder fra de store lande er — naturligvis i tilsvarende maalestok — „Bibliothek for de tusen hjem“ planlagt, og om vi end af dette beskednere foretagende selvfølgelig ikke tør vente os hines storslagne resultater, saa har det forekommet mig, at billig adgang for individer og familjer til at skaffe sig egne bogsamlinger er af endog forholdsvis større betydning for almen-oplysningen i vort spredt-boende folk — for alle klasser af det — end for tæt befolkede lande, hvor adgang til offentlige biblioteker, musæer, forelæsninger o. s. v. er lettere, og hvad mere er, hvor lejlighed til belærende personlig omgang — det virksomste af alle dannelses-midler — falder i saa mange fleres lod.

„Bibliothek for de tusen hjem“ vil i fortløbende nummerække sende ud bog efter bog med mellemrum, svarende til den evne og vilje, som det maatte vise sig, at den læse-verden, bøgerne er beregnet paa, har til at optage dem. Til en begyndelse udgaar nu paa en gang de første 79 numere i 26 heftede bind, som er færdige for boghandelen. Af titellisten paa tredie og fjerde side af omslaget vil man kunne danne sig en mening om bøgernes indhold, og af selve bøgerne bedømme deres udstyr og pris-billighed. Naturligvis kan disse faa bind ikke give et fuldstændigt billede af, hvilke grene af litteraturen eller hvilke forfattere, foretagendet vil komme til at omfatte, og jeg kan i hensyn paa dette kun sige, at bøgerne vil

DEN EVIGE FRED.

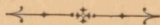
AF

IMMANUEL KANT.

Oversat og forøget med oplysninger

af

Fredrik Bajer.

Forlag: Bibliothek for de tusen hjem

Fagerstrand pr. Høvik.

8-44-8

Indholds-overblik.

Forord (af oversætteren).

Immanuel Kant: Den evige fred (oversat).

Oplysninger (af oversætteren).

Udførligere indholdsfortegnelse.

Thronsen & Co.s bogtrykkeri.

Forord

(af oversætteren).

„En fuldlødig guldmynt, som tidens tand ej har kunnet tære“ — har jeg kaldt den store, tyske tænkens navnkundige skrift fra 1795 (se tidsskriftet „Vor Tid“ d. 15/10 1887 s. 347). „Men“ — tilføjede jeg — „den trænger til at byttes i smaa-mynt, at gøres tilgængelig for de mange, hvem den sammentrængte form er for haard“.

Den mig ubekjendte „U. af R.“, som 1796 omplantede Kants lille bog paa vort modersmaal (efter det 1ste, ufuldstændige, oplag), forsøgte derfor ogsaa „at dele perioderne og give dem mere runding;“ ti — siger han i sin „Forerindring“ — „i alle Kants skrifter gjøre de indviklede perioder og trættende parenteser hans tankegang ofte dunklere for den uøvede, end den i sig selv, naar man har fattet det *rene* begreb, virkelig er“.

Jeg vil nu forsøge at gaa videre. Jeg vil forsøge at gjøre Kants „filosofiske udkast“ til *folkelæsning for de tusen hjem*. Er denne opgave for stor, vil jeg dog i alt fald søge — ad oversættelsens vej — at lette adgangen til denne „guldgrube for enhver, som vil holde foredrag om fredssagen“, — til dette „rustkammer for enhver, som vil kjæmpe imod militarismens landeplage“.

Derfor har jeg straks været saa fri at borttage det afskrækkende skilt „filosofisk udkast“ fra titelbladet. Og flere lignende friheder vil jeg tage mig under hele oversættelsen. Jeg tror, det er tilladt, naar kun tankeordenen bliver den samme, at give tankerne en anden klædedragt. Skulde det ikke være muligt at være *tro imod indholdet*, om det end gjengives *i friere form*?

Til grund for *oversættelsen* lægges *Karl Kehrbachs* udgave (Leipzig 1881), da jeg anser denne for den paalideligste. Han har sammenlignet ej alene alle de tidligere udgaver, men ogsaa haandskriftet til Kants bog, som endnu findes i Königsberg.

Ved udarbejdelsen af de tilføjede „*oplysninger*“ — hvortil henvises ved de i teksten indskudte smaa tal — har jeg bl. a. havt nytte af fortalerne og noterne til de nyeste oversættelser paa verdenssprogene. Disse nævnes, hvor de tilføjede „*oplys-*

ninger“ begynder. Og til disse henvises ofte alene ved at nævne udgiverens eller oversætternes navne med angivelse af sidetal. Hvor oplysningerne er satte mellem „ “ uden kildeangivelse, betyder det, at ordene vil gjenfindes i den lille afhandling „Om Kants „evige fred““, jeg skrev i tidsskriftet „Vor Tid“ d. 15/10 og 1/11 1887 (nr. 15 s. 330—336 og nr. 16 s. 337—348).

Af hensyn til pladsen har det været nødvendigt at affatte de ny oplysninger saa kort som muligt. Men *henvisningerne* til kilderne er saa rigelige, at den, som vil granske et ikkun antydet spørsmål grundig, let vil finde den videre vejledning i den nyere og nyeste literatur i de større bogsamlinger. Saaledes vil foredragsholdere og folkerepræsentanter kunne faa nytte af oplysningerne under nr. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 17, 18, 19, 20, 22, 30 og 32.

Det var ønskeligt, om en filosofisk forfatter vilde give den oplysende kommentar til Kants „evige fred“, som bebudedes af denne afhandlings første oversætter paa vort modersmaal 1796 (se min oplysning no. 39).

Endnu ønskeligere var det, om en folkeretskyndig forfatter, med grundigt kjendskab til Kants retsfilosofi, vilde skrive en „naturret“ i *Kants aand*,

siden han selv ikke fik dette arbejde udført (se oplysning nr. 40).

Et lille forarbejde dertil kunde det muligvis være at løse den opgave, der lader sig udtrykke saaledes: „Svejtserforbundet som forbillede for Europas Forenede Stater“. Det vilde være en værdig prisopgave for Europas fredsforeninger, naar fredens og frihedens borg i Europas hjerte, den fredlyste republik Svejts, om et par aar højtideligholder 600-aarsdagen efter den dag, da nedlæggelsen af grundstenen til dens nu saa faste statsbygning fandt sted, den 1. august 1291.

Kjøbenhavn N, d. $\frac{7}{1}$ 1889.

Fredrik Bajer.

DEN EVIGE FRED.

Paa en hollandsk gjæstgivers skilt var malet en kirkegaard, og derover: „Den evige fred“.

Mon denne spottende overskrift stiklede til *menneskene* i det hele taget? — mon i særdeleshed til staternes overhoveder, som aldrig kan blive mætte af krigen? — eller mon alene til *de* filosofer, disse visdommens venner, som drømmer hin søde drøm?

Ja, disse spørsmåal vil jeg lade staa hen.

Men et udtrykkeligt forbehold tager forfatteren af nærværende skrift. Og det er følgende. Den praktiske politiker plejer at staa paa den fod med teoretikeren, at han med stort selvbehag ser ned paa ham, ligesom paa en skolelærd: staten, der maa gaa ud fra erfaringens grundsætninger, tager ingen skade af hans tomme hjærnespind, — ja, om han saa slaar „otte om kongen“, tager den *verdenskyndige* statsmand det med ligegyldig ro. At han ogsaa i tilfælde af uenighed fastholder denne ophøjede stilling, og ikke i forfatterens paa lykketræf vovede og offentlig udtalte meninger lugter noget statsfarligt, — se det er, hvad forfatteren udtrykkelig betinger sig i forvejen!

Og med dette forbehold — denne *clausula salvatoria* — vil da forfatteren heraf vide sig, i den bedste form, udtrykkelig forvaret imod enhver ondskafuld fortolkning.

FØRSTE AFSNIT

som indeholder de foreløbige artikler til den evige fred imellem stater.

1. „*Ingen fredsslutning, hvorved anledning til en ny krig hemmelig forbeholdes, skal gjælde for en fredsslutning*“. ¹⁾*)

Ti ellers var det jo kun en vaabenstilstand. Det var kun en opsættelse af fiendtlighederne, ikke *fred*, der betyder ende paa alle fiendtligheder; og dertil at føje tillægsordet *evig* er en overflødig gjentagelse, som allerede vækker mistanke. Ved fredsslutningen tilintetgjøres en tilkommende krigsarsager, alle sammen, alle mulige, selv om de fredsluttende parter endnu ikke skulde kjende dem, — ja selv om de mest skarpsynte spejderøjne skulde opdage dem i arkiverne, og de spidseste diplomatnegle pille dem ud af støvede dokumenter.

Det er uværdigt at tage forbehold (*reservatio mentalis*) med hensyn til gamle krav, fordringer, som først i fremtiden skal udtænkes, og som ingen af parterne nu gider minde om, fordi de begge er

*) Ved dette og de følgende, i teksten indskudte, smaa tal henvises til „oplysninger“.

altfor matte til at fortsætte krigen. Det er jesuitisk spidsfindighed at tage saadant forbehold, med den bagtanke, den onde vilje, at gribe den første gunstige lejlighed til at begynde krigen igjen. Det er under regenternes værdighed. Og villig at føje sig efter slig spidsfindig bevisførelse er ogsaa under vedkommende ministers værdighed. Saaledes er det, naar man dømmer om sagen i og for sig.

Anderledes forholder det sig derimod, naar man dømmer efter statsklogskabens oplyste begreber og sætter statens sande ære i magtens bestandige udvidelse, ved hvilke midler det end maatte være. Ti da er det sandelig klart som dagen, at hin første dom maa stamme fra en stuelærds indskrænkede synsmaade.

2. *„Ingen selvstændig stat — liden eller stor gjør her intet til sagen — skal kunne erhverves af en anden stat ved arv, bytte, kjøb eller gave“.*

En stat er nemlig ikke bohav, ejendom, arvegods (*patrimonium*) saaledes som maaske den grund, den staar paa. Den er et samfund af mennesker, hvorover ingen anden end staten selv har ret til at byde og raade. Den har som selvstændig stamme sine egne rødder. At indlemme den, lige som en podekvist, i en anden stat er det samme som at ophæve dens tilværelse som moralsk person og gjøre denne person til en ting. Dette vilde altsaa være i strid med den sunde fornufts forestilling om en oprindelig overenskomst, uden hvilken forestilling ingen ret over et folk lader sig tænke.*)

*) Et arverige er ikke en stat, som kan arves af en anden stat, men en stat, hvis regjeringsret kan gaa i arv til en anden legemlig person. Staten

I hvilke farer har fordømmen om denne erhvervelsesmaade ikke styrtet Europa (de andre verdensdele har ikke kjendt den)! Det véd jo enhver i vore dage lige til de nyeste tider, der har set stater gifte sig med hinanden. Derved drives et nyt slags industri, der gaar ud paa at gjøre sig overmægtig uden nogen kraftudfoldelse — bare ved familieforbindelser; det er ogsaa en maade, hvorpaa besiddelsen af lande kan udvides.

Dertil maa ogsaa regnes, at en stat lejer tropper ud til en anden, tropper, som skal bruges imod en tredje stat, der ikke er deres fælles fiende; ti derved bruges undersaatterne ligesom ting, hvormed man kan skalte og valte efter behag.²⁾

3. „*Staaende hæere (miles perpetuus) skal med tiden aldeles afskaffes*“.

Ti de truer uophørlig andre stater med krig, og det ved krigsberedskabet, ved altid at holde sig rustede til krig. Derved ægges staterne til at overgaa hverandre i troppet. Disse vokser ud over alle grænser. Ved udgifterne dertil synes den væbnede fred tilsidst endnu mer trykkende end en kort krig. Ved en saadan mener man at lette byrderne. Og saaledes bliver selve de staaende hæere aarsager til angrebskrige.

Dertil kommer, at det ikke stemmer vel med menneskehedens ret i vor egen person saaledes at tages i sold for at slaa andre ihjel eller for selv at blive slaat ihjel, — at vi, der er mennesker, lader os bruge kun som maskiner og værktøj i en

erhverver saaledes en regent, men denne erhverver ikke staten i egenskab af regent, det vil sige: som den, der allerede har et andet rige.

andens, i statens haand.*) — Noget helt andet er det, at statsborgerne frivillig til bestemte tider øver sig i vaaben for saaledes at sikre sig og sit fædreland imod angreb udenfra.

Lige som staaende hæere kunde ophobning af pengemidler i statskassen anses af andre stater som en trusel med krig, der maatte forebygges ved angreb. Af de tre magter, *hærmagt*, *forbundsmagt* og *pengemagt*, er den sidste vel endog det tilforladeligste krigsværktøj. Men derved er rigtignok at mærke, at dets størrelse er det vanskeligere at faa at vide.

4. „*Ingen statsgjæld skal stiftes med hensyn til ydre statsanliggender*“.

Gjælder det landets økonomiske velfærd — forbedring af samfærselesmidler, anlæg af nybygder, oprettelse af magasiner med misvækstaar for øje o. s. v. —, og stiftes dertil statsgjæld i udland eller indland, da kan denne hjælpekilde ikke mistænkes. Men hvad skal man tænke om et kredit-system, der bruges af magterne som en maskine til at modarbejde hverandre gjensidig! — et kredit-system med en gjæld, som vokser i det uoverskuelige, og dog altid sikrer imod den øjeblikkelige fordring, fordi ikke alle kreditorerne vil sige op paa éngang! — en sindrig opfindelse af et handels-

*) Saaledes svarede en bulgarisk fyrste den græske kejsers, der i sin godmodighed vilde afgjøre en tvist med ham, ikke ved at udgyde sine undersaaters blod, men alene ved en tvekamp: „En smed, som har tænger, tager ikke det gloende jern ud af ilden med hænderne“.

folk i dette hundrebaar!³⁾ -- en farlig pengemagt, en skat til krigsførsel, som overgaar alle andre staters skatter tilsammen, og som kun kan udtømmes ved det engang forestaaende skatteunderskud! Men dette kan skydes ud i en lang fremtid, fordi kreditsystemet foreløbig bringer liv i omsætningen, og virker tilbage paa industri og erhverv.

Denne lette adgang til at føre krig og magthavernes tilbøjelighed dertil, der synes at ligge i den menneskelige natur, er altsaa en stor hindring for den evige fred. At nedbryde denne hindring ved et forbud imod at stifte statsgjæld med hensyn til ydre statsanliggender er der saaledes saa meget mere grund til ved en foreløbig artikel, som den tilsidst dog uundgaaelige statsbankerot maa indvikle mange andre stater i skaden. Denne vilde aabenbart ramme ogsaa disse. Følgelig er andre stater i det mindste berettigede til at slutte sig sammen imod den stat, der overtræder et saadant forbud, og derved bringer dem i fare.⁴⁾

5. *„Ingen stat skal med magt blande sig i en anden stats forfatning og regjering“.*

Ti hvad kan berettige den dertil? Mon den skandale, den forargelse, som gives en anden stats undersaatte? Det afskrækkende forbillede af de ulykker, som et folk paadrager sig ved lovløse tilstande, — det kan jo netop tjene til advarsel. I det hele taget tilføjer ikke en fri person en anden nogen retskrænkelser ved sit slette eksempel (som *scandalum acceptum*).

En anden sag er det, dersom en stat ved indre tvædragt spalter sig i to dele, og hver af disse vil forestille en særlig stat, der for sig gjør krav paa det hele. Naar der saaledes ingen lovlige regjering

er i en statsdel, da kan det ikke regnes for indblanding i deres forfatning, naar en anden stat kommer den forfatningstro statsdel til hjælp. Men saa længe den indre tvedragt ikke er udartet til lovløshed, vilde andre magters indblanding krænke de rettigheder, som et uafhængigt folk har. Dette maa selv kjæmpe imod sin indre sygdom. Ellers vilde selve indblandingen give forargelse, være en skandale og gjøre alle staters selvstyre usikkert.⁵⁾

6. „*Ingen stat skal i krig med en anden tillade sig saadanne fiendtligheder, som maa umuliggjøre den gjensidige tillid under en fremtidig fred, saasom hvervning af snigmordere (percussores)⁶⁾ eller giftblandere (venifici),⁷⁾ brud paa overenskomster under krigen,⁸⁾ eller tilskyndelse til forræderi (perduellio), i den fiendtlige stat.*“

Det er uærlig krigslist. Ti nogen tillid til fiendens tænkemaade maa dog endnu i krigen bevares. Ellers vilde ingen fred kunne sluttes. Fiendtlighederne vilde udarte til en udryddelseskrig (*bellum internecinum*). Men krigen er jo dog kun et sørgeligt nødmiddel til med magt at hævde sin ret i naturtilstanden, hvor der ikke findes nogen domstol, som kan dømme med retskraft. I naturtilstanden kan altsaa ingen af de kjæmpende parter erklæres for en uretfærdig fiende, da det allerede vilde forudsætte en retskjendelse. Nej, dér afgjør krigens *udfald* — lige som fordem i de saakaldte gudsdomme —, paa hvis side retten er. Men der kan ikke imellem stater tænkes nogen straffekrig (*bellum punitivum*), fordi der ikke imellem dem finder noget lignende forhold sted som imellem en overordnet og en undergiven.

Heraf følger altsaa: en udryddelseskrig, der

kan medføre begge parters ødelæggelse og derved al rets tilintetgjørelse, vilde ikkun tilvejebringe den evige fred paa menneskeslægtens store kirkegaard. Rent ud utilladelig maa man derfor kalde en saadan krig, og lige saa utilladelige de midler, som fører til en saadan krig.

At de nævnte midler virkelig uundgaelig fører dertil, er det jo let at forstaa. Naar hine helvedes kunster, der i sig selv er nederdrægtige, først er komne i brug, holder de sig nemlig ikke længe indenfor krigens grænser, men gaar ogsaa over i fredstilstanden, og dennes formaal bliver saaledes aldeles forfejlet. Dette er blandt andet tilfældet med brugen af spioner (*uti exploratoribus*), hvor man kun benytter *andres* æreløshed, som nu engang ikke kan udryddes.

*

*

*

Vel er de ovennævnte love objektivt, d. v. s. sete med magthavernes formaal for øje, alle sammen *forbudslove* (*leges prohibitivæ*). Men dog er kun nogle af dem *strænge* (*leges strictæ*), som gjælder under alle omstændigheder, og *straks* maa fuldbyrdes (nemlig nr. 1, 5, 6), medens de andre (nemlig nr. 2, 3, 4) kan taale, at deres fuldbyrdelse *opsættes*. Disse er vel ikke undtagelser fra retsregelen. Men med hensyn til deres udøvelse gives der et vist spillerum. De er udvidende love (*leges latae*) i betragtning af omstændighederne og den *subjektive* berettigelse, den, som afhænger af den enkelte persons tankemaade. De tillader dog kun, at fuldbyrdelsen opsættes, for saa vidt deres formaal ikke tabes af syne. Saaledes kan man ikke til evige tider — *ad calendas græcas* — som kejser Augustus sagde, opsætte at tilbagegive visse

stater den frihed, som maatte være dem berøvet (efter nr. 2); ti det vilde jo være det samme som aldeles ikke at tilbagegive den. Men der kan i dette tilfælde kun være tale om en saadan opsætelse, som maa være tilladt for at undgaa overilse, hvorved selve formaalet kan forfejles. Ti forbudet træffer her kun *erhvervelses-maaden*, som fremtidig ikke skal gjælde, men derimod ikke *besiddelses-tilstanden*, som vel ikke har den tilbørlige retsadmønst, men dog i sin tid, da erhvervelsen formentlig fandt sted, af datidens offentlige mening i alle stater blev holdt for retsgyldig*).

*) Om der foruden paabud (*leges præceptivæ*) og forbud (*leges prohibitivæ*) ogsaa fornuftigvis kan gives tilladelses-love (*leges permissivæ*), har hidtil med føje været betvivlet. Ti love forudsætter i det hele taget en grund til, med objektiv og praktisk nødvendighed, at handle, medens tilladelsen kun begrundes visse handlingers praktiske tilfældighed. En tilladelses-lov vilde saaledes indeholde forpligtelse til en handling, til noget, hvortil ingen kunde forpligtes, hvilket vilde være en modsigelse, naar lovens formaal i begge henseender havde den samme betydning. Men nu har det forbud, som her forudsættes i tilladelsesloven, kun hensyn til den maade, hvorpaa en ret i fremtiden erhverves (t. eks. ved arv), hvorimod befrielsen fra dette forbud, d. v. s. tilladelsen, har hensyn til den nuværende besiddelses-tilstand. Denne kan — i følge en af naturrettsens tilladelses-love —, under

ANDET AFSNIT

som indeholder de endelige artikler til den evige fred imellem stater.

Fredstilstanden imellem mennesker, som lever i samfund, er ingen naturtilstand (*status naturalis*), men snarere en krigens tilstand.⁹) Den er vel ikke altid et udbrud af fiendtligheder, men truer dog stadig dermed. Fredstilstanden maa altsaa *stiftes*. Undladelsen af fiendtligheder er nemlig endnu in-

overgangen fra naturtilstanden til den borgerlige tilstand, fremdeles vedvare som en besiddelse, der uagtet sin uretmæssighed dog er en *ærlig besiddelse* (*possessio putativa*). Den kan det, endskjønt en kun formentlig besiddelse, saasomt den er anerkjendt som saadan, er forbudt i naturtilstanden, lige saa vel som en lignende erhvervelses-maade er forbudt i den senere borgerlige tilstand, efter at overgangen fra hin til denne er sket. Denne berettigelse til vedvarende besiddelse vilde ikke finde sted, dersom en saadan formentlig erhvervelse var sket i den borgerlige tilstand. Der maatte den nemlig som en retskrænkelser ophøre, saa snart dens uretmæssighed var opdaget.

Hermed har jeg kun foreløbig villet gjøre naturretens lærere opmærksom paa begrebet: tilladelses-lov (*lex permissiva*), — et begreb, der af sig selv fremstiller sig for en fornuft, som vil underafdele med orden og sammenhæng. Især i den borgerlige lovgivnings regler gjøres der ofte

gen sikkerhed for fredstilstanden. Ydes denne sikkerhed ikke den ene nabo af den anden — hvad kun i en *lovordnet* tilstand er muligt —, da kan den ene behandle den anden som fiende efter at have æsket denne sikkerhed, men forgjæves*).

brug af det. Der er dog den forskjel, at forbudsloven bestaar i og for sig, medens tilladelsen ikke — hvad den burde — knyttes til hin lov som indskrænkende betingelse, men kastes ind blandt undtagelserne. Der heder det da; det eller det forbydes, *med mindre* no. 1, no. 2, no. 3 o. s. v. i det ubestemmelige. Tilladelserne kommer saaledes kun tilfældigvis ind i loven, — ikke i følge en grundsætning, men i flæng, i det man famler omkring imellem forekommende tilfælde. Ellers maatte betingelserne have været tilknyttede *i forbudslovens form*, hvorved denne da tillige var bleven en tilladelses-lov.

Det maa derfor beklages, at man saa snart opgav løsningen af den sindrige prisopgave, som havde ovennævnte formaal, og som var opstillet af den lige saa vise som skarpsindige *grev von Windischgrätz*. Ti muligheden af en saadan, ligesom matematisk formel er den eneste ægte prøvesten for en følgestrængt gennemført lovgivning. Uden en saadan vil derimod den sikre ret — den saakaldte *jus certum* — aldrig blive mere end et fromt ønske.

Ellers vil man kun faa „generale“ love, d. v. s. love som *gjælder i almindelighed*, men ingen „universale“ love, d. v. s. *almengyldige* love, saaledes som begrebet om en lov dog synès at kræve det.

*) I almindelighed antages det, at man ikke bør optræde fiendtlig imod nogen, inden han virkelig *har*

FØRSTE ENDELIGE ARTIKEL
TIL
DEN EVIGE FRED.

Den borgerlige forfatning skal i enhver stat være republikansk.

Den *republikanske* forfatning er den eneste, som fremgaar af ideen om en oprindelig overenskomst, hvorpaa et folks hele retslige lovgivning maa være grundlagt. Ti alene den republikanske forfatning er stiftet i kraft af grundsætninger, som lader

krænket en; og det er ogsaa rigtigt, naar begge lever i den *borgerlig lovordnede* tilstand. Ti ved indtrædelsen i denne yder den ene den anden den nødvendige sikkerhed, nemlig gennem øvrigheden, som har magt over begge.

Men mennesket (eller folket), som lever i naturtilstanden alene, yder mig ikke denne sikkerhed. Det krænker mig allerede ved den tilstand, hvori det lever ved min side, om end ikke i gjerningen (*facto*), saa dog ved sin tilstands lovløshed (*statu injusto*); ved den trues jeg stadig af dette menneske (eller folk), og jeg kan nøde det til et aftø: enten at træde i en fælles lovordnet tilstand eller at vige bort fra mit naboskab.

Den paastand, der ligger til grund for alle de følgende artikler, er derfor: Alle mennesker, som kan have indflydelse gjensidig paa hver andre, maa høre under en eller anden borgerlig forfatning.

Men enhver retslig forfatning er med hensyn til de personer, der henhører under den, afpasset:

sig forene: for det første med *frihed* for samfundets medlemmer (som mennesker), for det andet med alles *afhængighed* af en eneste lovgivning, der er fælles for alle (som undersaatter), og for det tredje med *lighed* for alle (som statsborgere)*).

1) efter menneskenes *statsborgerret*, i et folk (*jus civitatis*),

2) efter staternes *folkeret* i deres gjensidige forhold til hverandre (*jus gentium*),

3) efter *verdensborgerretten*, for saa vidt mennesker og stater staar i et saadant ydre indbyrdes forhold, at de har gjensidig indflydelse paa hverandre, og derfor maa anses som borgere i en almindelig menneskestat eller almenneskelig stat (*jus cosmopolitanum*).

Denne inddeling er ikke vilkaarlig, men nødvendiggjort ved selve den evige freds idé. Ti, sæt, at kun en af disse personer — mennesker eller stater — øvede ydre, fysisk indflydelse paa en anden under et af disse tre forfatningsforhold, og alligevel befandt sig i naturtilstanden! Saa opstod jo derved krigens tilstand. Men at udfris fra denne — det er her netop formaalet.

*) *Retslig* (altsaa ydre) *frihed* kan ikke — som man plejer at gjøre — bestemmes som berettigelsen til „at gjøre alt, hvad man vil, naar man kun ikke gjør uret mod nogen“. Ti hvad vil *berettigelse* sige? Muligheden af en handling, for saa vidt man derved ikke gjør uret mod nogen. Altsaa vilde forklaringen af en berettigelse lyde saaledes: frihed er muligheden af handlinger, hvorved man ikke gjør uret mod nogen. „Man gjør ikke uret mod nogen (man gjøre saa, hvad man vil), naar man kun ikke gjør uret mod nogen“, — hvilket er en

Den republikanske forfatning er altsaa, med hensyn til retten, den, som i sig selv oprindeligt ligger til grund for alle slags af borgerlig forfatning. Og nu er spørgsmaalet kun: om den ogsaa er den eneste, som kan lede til den evige fred?

Den republikanske forfatning giver udsigt til den ønskede følge, og det ej alene paa grund af sin „ubesmittede undfangelse“, sit udspring af retsbegrebets rene kilde, men ogsaa af følgende grund. Under denne forfatning kan det ikke være anderledes, end at statsborgernes samtykke kræves til beslutningen, „om der skal føres krig eller ikke“. Men intet er da naturligere, end at de meget vil betænke sig paa at begynde saa slemt et spil, efter-

tom, en unødigt eller rettere en intetsigende gentagelse.

Snarere maa min ydre (retslige) *frihed* forklares saaledes: den er berettigelsen til ingen andre ydre love at lyde end dem, hvortil jeg har kunnet give mit samtykke.

Ligeledes er den ydre (retslige) *lighed* i en stat det gjensidige forhold imellem statsborgerne, i følge hvilket ingen retslig kan forpligte en anden uden tillige at underkaste sig en lov, hvorved han i lige maade vil *kunne* forpligtes af den anden. (Grundsætningen om den *retslige* afhængighed behøver ingen videre forklaring, da denne allerede ligger i en statsforfatnings begreb overhoved).

Gyldigheden af disse medfødte, til menneskeheden nødvendig hørende og derfor umistelige rettigheder bekræftes og forhøjes ved grundsætningen om menneskets retslige forhold til højere væsener, naar han tænker sig saadanne, i det han efter netop de samme grundsætninger forestiller sig som statsborger ogsaa i en oversanselig verden.

som de derved maatte beslutte alle krigens trængsler ned over sig selv. Selv maa de saaledes fægte; selv maa de af egne midler udrede krigsomkostningerne; selv maa de møjsommeligt raade bod paa krigens ødelæggelser;¹⁰⁾ selv maa de oven i købet bære den byrde af gjæld, som er krigens følge og forbitrer selve freden, — ja, som aldrig synes at kunne dækkes, fordi udsigten til ny krige altid aabner sig efter de gamle. Det er det ondes overmaal. Anderledes derimod under en forfatning, hvor undersaatten ikke er statsborger, en forfatning, som altsaa ikke er republikansk! Her er det den

Ti, hvad nu for det første min frihed vedkommer, saa kan selv de guddommelige love, hvorom jeg jo alene ved min fornuft kan komme til erkjendelse, kun for saa vidt være forpligtende for mig, som jeg selv har kunnet give mit samtykke dertil. Ti ved min egen fornufts frihedslov danner jeg mig allerførst et begreb om den guddommelige vilje.

Og dernæst med hensyn til grundsætningen om *ligheden!* Lad mig ogsaa tænke mig det mest ophøjede væsen i verden foruden Gud! maaske en stor *Æon* (som de gnostiske tænkere vilde kalde en saadan verdensaaend!) Naar jeg i min stilling kun gjør min pligt, lige saa vel som min æon i sin stilling gjør sin, saa er der ingen grund, hvorfor der kun skulde tilkomme mig pligten at lyde, men ham retten til at byde. Naar *lighedens* grundsætning ikke (saaledes som frihedens) passer paa forholdet til Gud, er grunden den, at dette væsen er det eneste, hos hvilket begrebet om pligt hører op.

Med hensyn til alle statsborgeres ret til lighed i deres egenskab af undersaatte, opstaar spørgs-

mindst betænkelige sag af verden at beslutte at føre krig. Statsoverhovedet er her nemlig ikke medlem, men ejer af staten („nicht staatsgenosse, sondern staatseigenthümer“); men ved krigen sætter han ikke det mindste paa spil hverken af sine taffer, jagtpartier, lystslotte, hoffester eller andet lignende. Han kan derfor beslutte sig til krig lige som til en lysttur, og det af de ubetydeligste aarsager; og med ligegyldighed kan han, for anstændighedens skyld, overlade det altid redbonne diplomatiske korps at sørge for krigens retfærdiggjørelse.

*

*

*

maalet om *arve-adelens* tilstedelighed. Besvarelsen af dette spørgsmaal afhænger af: „om den *rang*, som staten tilstaar en undersaat fremfor en anden, maa gaa forud for *fortjenesten*, eller om *fortjenesten* maa gaa forud for *rangen*“. Nu er det aabenbart, at, naar *rangen* knyttes til fødselen, er det aldeles usikkert, om *fortjenesten* (embedsdygtighed eller embedstroskab) vil følge efter. Det er desuden lige som, naar *rang* uden al *fortjeneste* blev tilstaat *yndlingen* (t. eks. at være høj befalingsmand), — noget, som den almindelige folkevilje aldrig vilde beslutte i en oprindelig overenskomst, der dog er alle rettigheders grund.

Endelig med hensyn til *embeds-adelen*, eller hvad man vil kalde den *rang*, der følger den højere øvrighed, og som man maa erhverve sig ved *fortjenester*, — da klæber denne *rang* ikke som ejendom ved personen, men ved stillingen, og derved krænkes ligheden ikke. Dette viser sig, naar nogen nedlægger embedet; ti da aflægger han tillige *rangen*, og træder tilbage imellem folket.

Den republikanske forfatning maa ikke forveksles med den demokratiske, hvilket sædvanlig er tilfældet. Dertor følgende bemærkninger!

Formerne for en stat (*civitas*) kan inddeles enten efter forskjellen mellem de personer, som er indehavere af den øverste statsmagt, eller efter folkets *regjeringsmaade* gennem sit overhoved, hvad han end mon være. Den første skulde egentlig kaldes *beherskelsens* form (*forma imperii*), og heraf er kun tre slags mulige, nemlig hvor kun *en*, eller *nogle* indbyrdes forbundne, eller *alle* tilsammen, der udgjør det borgerlige samfund, besidder herskermagten (*autokrati*, *aristokrati* og *demokrati*, — fyrstevælde, adelsvælde og folkevælde). Den anden er derimod regjeringens form (*forma regiminis*), og den har hensyn til den maade, hvorpaa staten bruger sin magtfuldkommenhed, — den maade, som følger af forfatningens natur, af det almenviljens gjennembrud, hvorved mængden bliver til et folk. Og i denne henseende er formen enten *republikansk* eller *despotisk*. *Republikanismen* er statsgrund-sætningen om den udøvende myndigheds (eller regjeringens) adskillelse fra den lovgivende; despotismen er den, i kraft af hvilken staten egenmægtig fuldbyrder de love, den selv har givet, og følgelig er despotismen den offentlige vilje, for saa vidt denne haandhæves af regenten som hans private vilje. — Blandt de tre statsformer er *demokratiets* i ordets egentlige forstand *despotisme*, fordi den grundlægger en udøvende myndighed, hvor alle beslutter over og i alt fald ogsaa imod en, der altsaa ikke samtykker, og hvor der følgelig besluttes af alle, som dog ikke er alle. Saaledes kommer den almindelige vilje i modsigelse med sig selv og med friheden.¹¹⁾

Enhver regjeringsform er nemlig, dersom den ikke er *repræsentativ*, egentlig en *uform*; og det

fordi lovgiveren da i en og samme person tillige kan være fuldbyrder af sin vilje. Og det bør han lige saa lidt kunne være, som i en fornufts slutning det almindelige i oversætningen tillige kan være forudsætning for det særlige i sammes undersætning, naar man anvender det særlige paa det almindelige. Vel er de to andre statsforfatninger — det autokratiske fyrstevælde og det aristokratiske adelsvælde — altid mangelfulde, for saa vidt de tilsteder en saadan regjeringsmaade; men de aabner dog i det mindste mulighed for indførelsen af en regjeringsmaade i det repræsentative systems *aand*. — saaledes skal i al fald Fredrik II (af Preussen) engang have sagt, at han kun var statens øverste tjener*) —, medens derimod den demokratiske regjeringsform gjør det umuligt, fordi alle der vil være herre.

Man kan derfor sige: jo mindre statsmagtens personale (herskernes antal), og jo større derimod dens repræsentation er, des mer vokser muligheden for statsforfatningens overgang til republikanisme,

*) Som grove smigrerier, der stiger til hovedet, har man tit dadlet de høje benævnelser, der ofte tillægges en hersker (saasom Guds salvede, Guds viljes fuldbyrder paa jorden eller Guds stedfortræder). Den dadel synes mig ugrundet.¹²⁾ Langt fra at gjøre landsherren hovmodig maa de snarere gjøre ham ydmyg i sindet, — dersom han har forstand, og det maa man dog forudsætte. Han maa jo nemlig betænke, at han har overtaget et embede, der er altfor stort for et menneske: at raade over det helligste, som Gud har paa jorden, *menneskeretten*; og han maa da gaa i en idelig frygt for i en eller anden henseende at være traadt denne Guds øjesten for nær.

og den kan haabe gjennem reformer lidt efter lidt at hæve sig dertil. Af denne grund er det allerede vanskeligere i aristokratiet end i monarkiet; men i demokratiet er det umuligt uden voldsom revolution at naa denne eneste fuldkomne, retslige forfatning.

Hvor meget end statsformen — af hensyn til dens større eller mindre skikkethed til hint formaal — er vigtig for et folk, saa er regjeringsmaaden dog uden sammenligning vigtigere*). Men skal denne passe til retsbegrebet, maa den være forbunden med det repræsentative system. Alene med dette er nemlig en republikansk regjeringsmaade mulig. Uden dette system er regjeringsmaaden despotisk, den er et voldsherredømme, hvad saa end forfatningen er.

*) Mallet du Pan roser sig i sit blændende, „genitonende“, men hule og tanketomme sprog af, at han efter mangeaarig erfaring endelig har overbevist sig om sandheden af *Popes* bekjendte ord: „lad narre kjævles om regjeringsformer,¹³⁾ den bedst førte regjering er den bedste“. Skal det sige det samme som: den bedst førte regjering er bedst ført? I saa fald har han, som Swift siger, „bare knækket en ormstikken nød“.¹⁴⁾ Skal det derimod betyde: det er ogsaa den bedste regjeringsmaade, d. v. s. statsforfatning, — da er det grundfalsk. Eksempler paa gode regjeringer beviser intet med hensyn til regjeringsmaaden. Hvo har vel regjeret bedre end end *Titus* og *Markus Aurelius*, og dog efterlod den ene en *Domitian*, og den anden en *Kommodus* som tronfølgere. Det vilde en god statsforfatning have umuliggjort, da deres uuelighed til posten var tidlig nok bekjendt, og herskerens magt ogsaa havde været tilstrækkelig til at udelukke dem.

Ingen af de gamle saa kaldte republikker kjendte dette system. Derfor maatte de ogsaa ligefrem gaa over til den despotisme, som under en enestes overvælde dog endnu er den taaleligste af alle.

ANDEN ENDELIGE ARTIKEL

TIL

DEN E.VIGE FRED.

Folkeretten skal grundes paa et forbundssystem
(»Føderalismus») af fri stater.¹⁵⁾

Det forholder sig med folkene som stater paa samme maade som med enkelte mennesker. Lever de i naturtilstanden — uafhængige af ydre love —, krænker de hverandre allerede ved at leve side om side. For sin sikkerheds skyld kan og skal ethvert af dem fordre af ethvert andet, at det indtræder med det i en forfatning, der har lighed med den borgerlige, og hvorved ethvert folks ret kan sikres. Dette vilde være et *folkeforbund*, men maatte dog ikke være nogen folkestat. I folkestat vilde ligge en modsigelse. Enhver stat forudsætter nemlig et forhold imellem noget *overordnet* (lovgivende) og *underordnet* (adlydende, i dette forhold folket). Men mange folk i samme stat vilde kun udgjøre et eneste folk, hvad der strider imod forudsætningen, da vi her taler om *folkenes* ret lige overfor hverandre, for saa vidt de skal udgjøre saa mange forskellige stater, og ikke sammensmelte i en eneste stat.

Med dyb foragt ser vi ned paa de vilde, som ikke vil give slip paa den lovløse frihed til uop-

hørlig at ligge i haarene paa hverandre. Det vil de heller end underkaste sig en tvang, som de selv havde lovordnet. De foretrækker den gale frihed for den fornuftige. Men, naar vi betragter det som raahed, udannethed og dyrisk nedværdigelse af det menneskelige hos de vilde, saa skulde man rigtignok tro, at civiliserede folk — af hvilke hvert for sig er forenet i en stat — vilde skynde sig, jo før des heller, at komme ud af en saa forvirret tilstand. Det er imidlertid saa langt fra at være tilfældet, at enhver *stat* sætter sin majestæt (ti folke-majestæt er et urimeligt udtryk) netop i at være fri for enhver ydre, lovlig tvang; og dens overhoveds glans bestaar i, at han — uden selv at udsætte sig for fare, — kan byde mange tusener at ofre sig for en sag, som ikke vedkommer dem.¹⁶⁾ Og forskjellen imellem de europæiske og de amerikanske vildmennesker bestaar væsentlig deri, at, medens mange stammer af de sidste helt er blevet opspiste af sine fiender, saa forstaar de europæiske vildmennesker bedre at drage nytte af de overvundne end ved at spise dem op. De bruger dem nemlig heller til at forøge sine undersaaters tal, og derved tillige mængden af de redskaber, hvormed de kan føre endnu mer udstrakte krige.

Vel er den menneskelige naturs ondartethed bleven meget tilsløret ved tvang, af regjeringen i den borgerlig lovordnede tilstand, men i folkenes fri forhold indbyrdes viser den sig utilsløret; og og naar man betragter den saaledes, maa man virkelig undre sig over, at ordet *ret* endnu ikke har kunnet helt forvises fra krigspolitikken som pedantisk eller smaalig indskrænket, og at endnu ingen stat har dristet sig til offentlig at erklære sig for denne mening. Til *retfærdiggjørelse* af et krigsangreb anføres nemlig endnu troskyldig *Hugo*

Grotius, Pufendorf, Vattel og flere andre bedrøvelige trøstere,¹⁷⁾ endskjønt deres filosofisk og diplomatisk affattede codex eller lovbog ikke har ringeste *lovkraft*, og heller ikke kan have det, efter som staterne som saadanne ikke staar under nogen fælles ydre tvang. Paa den anden side gives der intet tilfælde, da en stat har opgivet sit krigerske forehavende, fordi den følte sig bevæget af bevisgrunde, der var væbnede med saa vigtige mænds vidnesbyrd.

Saaledes yder enhver stat — i ord i det mindste — retsbegrebet sin hyldest. Og det beviser, at der hos mennesket findes et endnu større — skjønt hidtil slumrende — anlæg til engang at blive herre over det onde grundvæsen (hvorfra han dog ikke kan skilles) og til at nære det samme haab om andre. Ellers vilde ordet *ret* aldrig blive taget i munden af stater, som fører krig imod hinanden. Det skulde da være for at drive spot med det, ligesom hin galliske fyrste, der erklærede: „det var et fortrin, som naturen havde givet den stærke fremfor den svage, at denne skulde adlyde hin“.

Nu kan den maade, hvorpaa stater forfølger sin ret, aldrig — som ved en ydre domstol — være proces eller rettergang, men ikkun krig. Ved krigen og dens heldige udfald, *sejren*, afgjøres retten imidlertid ikke. Og ved *freden* (overenskomsten) gjøres der kun ende paa vedkommende krig, men ikke paa krigstilstanden. Til en ny krig findes altid paaskud. Dog kan man ikke heller ligefrem erklære denne for uretfærdig, efter som i denne tilstand enhver er dommer i sin egen sag. Og dog kan folkeretten ikke tvinge staterne, saaledes som naturretten kan tvinge menneskene i den lovløse tilstand, til „at gaa ud af denne tilstand;“ ti staterne har som saadanne allerede en

retsforfatning i det indre, og er altsaa voksende fra andres tvang, for saa vidt andre vil bringe dem ind under en udvidet, lovordnet forfatning, der stemmer med deres retsbegreber.

Imidlertid har fornuften, fra den højeste moralsk lovgivende myndigheds trone, ubetinget fordømt krigens rettergang og derimod gjort fredstilstanden til umiddelbar pligt. Men denne kan ikke stiftes eller sikres uden en overenskomst imellem folkene indbyrdes. Der maa altsaa skabes et *forbund* af særlig art, hvilket man kan kalde *fredsforbundet* (*foedus pacificum*); deri adskiller det sig fra *fredstraktaten* (*pactum pacis*), at denne kun ender *en* krig, medens fredsforbundet søger at gjøre en ende paa *alle* krige for altid. Dette forbund tilsigter ingen erhvervelse af nogen som helst magt fra en anden stat, men ene og alene hævdelser og sikringen af en stats *frihed*, til fordel baade for sig selv og for de øvrige forbundne stater. Dog behøvede staterne ikke — saaledes som menneskene, der træder ud af naturtilstanden — af den grund at underkaste sig offentlige love og disses tvang.

Gjennemførligheden (den objektive realitet) af denne *føderalitetens* eller forbundsdannelsens idé, der lidt efter lidt skal udstrækkes over alle stater, og saaledes føre til den evige fred, — den lader sig paavise. Naar lykken, nemlig følger det saaledes, at et mægtigt og oplyst folk forvandler sig til republik, saa vil denne republik, der i følge sin natur maa bøje sig henimod den evige fred, blive et midtpunkt for andre staters forbundsforening, idet disse slutter sig til denne, og saaledes baade sikrer staternes frihedstilstand efter folkerettens idé, og ved flere forbindelser af samme slags lidt efter lidt stadig udbreder den videre.¹⁸⁾

At et folk siger: „der skal ingen krig være mellem os; ti vi vil slutte os sammen i en stat, det vil sige: selv indsætte en øverste lovgivende, udøvende og dømmende myndighed, som fredelig udjævner vore stridigheder“ — det kan man forstaa. — — Men at denne stat siger: „der skal ingen krig være imellem mig og andre stater, endskjønt jeg ikke anerkjender nogen øverste lovgivende myndighed, som sikrer mig min ret, medens jeg sikrer den sin ret“ — det kan man ikke forstaa. Ti hvorpaa skal jeg vel kunne grunde tilliden til min ret, naar det ikke er paa det borgerlige samfundsforbunds surrogat eller erstatningsmiddel, med andre ord: paa den fri føderalisme! Denne — et frit forbundssystem — maa fornuften nødvendigvis sammenknytte med folkerettens begreb, dersom dette ikke overhead skal være meningsløst.

I begrebet folkeretten som en ret *til* krig er egentlig aldeles ingen mening. Ti det skal være en ret, som bestemmes ikke af almengyldige, ydre love, hvorved enhver enkelts frihed begrænses, men derimod af ensidige regler, i følge hvilke den raa magt skal afgjøre, hvad der er ret. Der maatte da derved forstaas: at mennesker af den mening eller det sind faar løn som forskyldt, naar de gjensidig ødelægger hverandre, og altsaa finder den evige fred i den uhyre grav, som dækker alle deres voldsgjerningers rædsler tillige med ophavsmændene selv.

Der gives kun en eneste maade, paa hvilken staterne, i sit indbyrdes forhold til hverandre, fornuftigvis kan komme ud af den lovløse tilstand, som er svanger med krig. De maa, lige som de enkelte mennesker, opgive sin vilde, lovløse frihed. De maa bekvemme sig til at vedtage offentlige tvangslove. De maa saaledes danne en *folkestat*

(*civitas gentium*), der visselig altid maa vokse og til sidst omfatte alle jordens folk.

Men dette vil de nu paa ingen maade i følge sin idé om folkeretten. Og da de desuden forkaster i praksis, hvad der er rigtigt i teorien¹⁹⁾, saa kan man — naar man ikke vil opgive hele sagen — i stedet for den positive idé om *en verdensrepublik* sætte det *negative* surrogat. Og dette erstatningsmiddel kan kun være et *forbund*, som altid udbreder sig videre, og som vel afværger krigen, saa længe det kan opholde den retssky, fiendtlige tilbøjeligheds strøm, men dog aldrig kan fjerne al fare for dens oversvømmelse.²⁰⁾ (*Furor impius intus — fremit horridus ore cruento*²¹⁾ *Virgil**).

*) Det vilde ikke være upassende, om et folk efter endt krig, ved fredsslutningen, foruden takkefesten anordnede en bodsdag. I statens navn skulde det da anraabe himlen om naade for den store forsyndelse, hvori menneskeslægten endnu bestandig gjør sig skyldig, i det den ikke vil underkaste sig nogen lovlig forfatning med hensyn til forholdet mellem folkene indbyrdes, og i det hvert folk, stolt af sin uafhængighed, heller bruger krigens barbariske middel, hvorved dog det, som tilsigtes, ikke naas, nemlig enhver stats ret. Takkefesten for en i krigen vundet *sejr*, hymner, som (paa ægte israelitisk) synges til ære for *hærskarernes herre*, staar i en ikke mindre modsætning til den moralske idé om menneskenes fader, fordi de — foruden ligegyldighed for den sørgelige maade, hvorpaa folkene søger gjensidig at komme til sin ret — vækker endnu en glæde, nemlig glæden over at have ødelagt rigtig mange mennesker eller i det mindste deres lykke.

TREDJE ENDELIGE ARTIKEL
TIL
DEN EVIGE FRED.

„Verdensborgerretten skal indskrænke sig til den almindelige **hospitalitets** eller **besøgsrets** betingelser“.

Her er ikke tale om filantropi, om menneskekjærlighed, om naade, men om *ret*, — her lige saa vel som i de foregaaende artikler. Her betyder *hospitalitet* („*Wirthbarkeit*“, „værtbarhed“) derfor en fremmeds ret til ikke at blive behandlet som fiende af en anden, fordi han ankommer til dennes land. Denne kan afvise ham, dersom det kan ske uden hans undergang, men ikke behandle ham som fiende, saa længe han forholder sig fredelig, hvor han er. Det er ingen *gjæsteret*, hvorpaa den fremmede kan gjøre krav; dertil vilde behøves en særlig, veldædig overenskomst om at gjøre ham til husfælle i en vis tid. Det er derimod en *besøgsret*. En saadan tilkommer alle mennesker. De har alle ret til at tilbyde sit selskab. Denne ret har alle mennesker paa grund af alles ret til fælles besiddelse af jordens overflade. Da denne er en kugleflade, kan de nemlig ikke udbrede sig over den i det uendelige. De maa tvertimod i det endelige taale hinandens naboskab. Oprindeligt har heller ingen mere ret end nogen anden til at være et bestemt sted paa jorden.²²⁾

Ubeboelige dele af jordens overflade, havet og sandørkenerne, afbryder vel dette fællesskab, men dog ikke anderledes, end at *skibet* eller *kamelen*, ørkenens *skib*, gjør det muligt for menneskene over de herreløse

egne at nærme sig hverandre og at benytte den ret til overfladen, som tilkommer menneskeslægten i fællesskab, til et muligt samkvem. Det strider imod naturretten at benytte søkysternes ugjæstfri beskaffenhed („Unwirthbarkeit“) til at røve skibe i havet, som beskyller dem, og at gjøre de strandede skibsfolk til slaver, saaledes som barbaresk-staterne gjorde. Det strider ligeledes imod naturretten at plyndre dem, som gjennem sandørknerne nærmer sig de nomadestammer, der opholder sig ved ørknernes kyster, saaledes som de arabiske beduiner gjorde. Men besøgsretten, som tilkommer de fremmede, ankomne rejsende, strækker sig dog ikke videre, end at den er betinget af den mulighed, at det *forsøgte* samkvem med de gamle indbyggere lykkes.

Paa denne maade kan fjerne verdensdele komme i fredeligt forhold til hinanden. Forholdet bliver omsider offentlig lovfæstet. Og saaledes bringes menneskeslægten stadig en verdensborgerlig forfatning nærmere.

Sammenlign hermed den *ugjæstfri* færd, som ndvises af vor verdensdels civiliserede, i særdeleshed handelsdrivende stater! Den uretfærdighed, de viser, er forfærdelig. For dem er *besøg* i fremmede lande og hos fremmede folk det samme som *erobring*. For dem var Amerika, Negerlandene, Kryderi-øerne, Kaplandet o. s. v., ved disses opdagelse, det samme som lande, der ikke tilhørte nogen; ti indbyggerne regnedes for intet. Fremmede krigsfolk indførte de i Østindien (Hindustan) under det paaskud, at de kun vilde grunde handelsoplæg; men de brugte krigsfolkene til at undertrykke de indfødte; de ophidsede de forskjellige stater til indbyrdes krig; de fremkaldte hungersnød, oprør, troløshed og hele den lange klagesang over alle de onder, som kuer menneskeslægten.

Kina²³) og Japan (*Nipon*), som har gjort for- søget med saadanne gjæster, har derfor viselig taget sine forholdsregler. Kina har kun givet dem adgang til kysten, men nægtet dem at komme ind i landet. Japan har tilladt kun et eneste europæisk folk denne adgang, nemlig hollænderne, og derhos udelukket dem som fanger fra samkvem med de indfødte.

Det værste herved — eller det bedste, naar man ser det fra moralens domstol — er, at volds- gjerningerne ej engang bereder sine udøvere nogen glæde. Alle disse handelsselskaber staar paa under- gangens rand. Sukkerøerne, hvor det allergrusomste, mest udtænkte slaveri hersker, giver intet virkeligt udbytte. Udbyttet er kun middelbart, og det gaar ej i nogen priselig retning: der uddannes matroser til krigsflaaderne. Det er altsaa krigsførelsen i Europa, som næres derved. Den næres af magter, som gjør sig til af fromhed, af magter, som rigtig nok drikker uretfærdighed som vand, men alligevel vil holdes for udvalgte i rettroenhed.

Saa vidt er det imidlertid allerede kommet med det fællesskab mellem folkene, der — snart i fastere, snart i løsere former — dog udvikler sig mer og mer, at en retskrænkelse *et* sted paa jor- den føles paa *alle* steder. Derfor er ideen om en verdensborger-ret ingen fantastisk og overspændt forestilling om retten, men en nødvendig udfylding af den uskrevne codex eller lovbog; den er saa vel stats- som folkerettens udfylding til den offent- lige menneskeret overhoved, og saaledes til den evige fred. Til denne kan man kun under disse betingelser smigre sig med at befinde sig i en sta- dig fremadskridende tilnærmelse.

FØRSTE TILFØJELSE.

Om garantien for den evige fred.

Den, som yder denne *borgen* eller garanti, er er ingen ringere end den store kunstnerinde *Naturen* (*natura dædala rerum*). Formaalstjenlighed fremlyser aabenbart af naturens mekaniske løb, som endog imod menneskenes egen vilje, igjennem deres tvedragt, lader endrægtighed opstaa imellem dem. Betragter vi den som en tvingende aarsag, hvis virkelove er os ukjendte, kalder vi den *Skjæbne*. Betragter vi derimod formaalstjenligheden i verdensløbet som dybtliggende visdom, udsprungen af en højere aarsag, der har retning imod menneskeslægtens virkelige endemaal, og forudbestemmer dette verdensløb, da kalder vi den *Forsyn*.*)

*) I naturens mekanisme, hvortil mennesket som sansvæsen hører, aabenbarer sig en form, der allerede ligger til grund for dens tilværelse, — en form, vi kun kan fatte ved at forestille os den som forudbestemt virkning af et væsens plan, og dette væsen som verdens ophav. Et saadant væsens forudbestemmelse kalder vi det guddommelige *Forsyn* i det hele taget. For saa vidt det forudsættes i verdens *begyndelse*, kaldes det *grundende* eller *skabende* forsyn (*providentia conditrix; semel jussit, semper parent. Augustin*).²¹⁾ For saa vidt det opretholder naturens løb efter formaalstjenlighedens almindelige love, kaldes det for *opholdende* forsyn (*providentia gubernatrix*). For saa vidt det fremkalder særlige virkninger, som mennesket ikke kan forudse, men kun erkjende af

Rigtig nok *erkjender* vi ikke forsynet i disse naturens kunstforanstaltninger. Af dem kan vi ej engang *slutte*, at det er til. Vi kan og maa kun *tænke* os det — ligesom overalt, hvor det gjælder forholdet imellem tingenes form og formaal — for at danne os et begreb om dets mulighed, i det vi

følgerne, kaldes det *styrende* forsyn (*providentia directrix*). For saa vidt endelig det spores i enkelte begivenheder som guddommelige formaal, kaldes det ikke længer forsyn, men *tilskikkelse* (*directio extraordinaria*). Men da det i virkeligheden fører til antagelsen af undere, selv om begivenhederne ikke kaldes saaledes, er det taabeligt af mennesket at ville erkjende det saaledes. Hvor fromt og ydmygt man end udtrykker sig i denne henseende, er det dog urimeligt og fordomsfuldt fra en enkelt begivenhed at slutte til den virkende aarsags særlige princip og at antage, at netop denne begivenhed skulde være formaal i sig selv, og ikke alene en naturnødvendig, mekanisk, sideordnet følge af et andet formaal, som er os aldeles ubekjendt. Falsk og selvmodsigende er ogsaa en anden inddeling af forsynet, idet det betragtes *materielt*, med hensyn til *gjenstandene* i verden. Man inddeler det saaledes i *almindeligt* og *særligt*, t. eks. at det vel sørger for at opholde skabningernes arter, men overlader de enkelte væsener til tilfældet. Ti netop derfor bliver det kaldt almindeligt, at slet ingen ting tænkes unddraget dets omsorg. Formodentlig har man her ment forsynets inddeling — formelt betragtet — efter maaden, hvorpaa det udfører, hvad det tilsigter, nemlig inddelingen i *ordentligt* og *overordentligt*. Til det ordentlige forsyn hører da t. eks. naturens aarlige hendøen og gjenoplivelse efter de vekslende aastider; til det overordentlige

lægger mærke til overensstemmelsen med den tilsvarende menneskelige kunsts handlinger. At forestille sig disses forhold til og overensstemmelse med det moralske formaal, som fornuften umiddelbart foreskriver os, — det er en idé, som vel i *teoretisk* henseende er oversanselig, men som i

forsyn t. eks., at havstrømmene tilfører iskysterne træ, som ikke kan vokse der, og det af hensyn til de derværende indbyggere, som ellers ikke kan leve. Unægtelig kan vi meget godt forklare os den fysiske og mekaniske aarsag til disse særsyn, — saaledes, at i de tempererede lande træer paa de skovbevoksede bredder af floderne falder ned i disse, og senere drives videre af Golfstrømmen. Men vi maa dog ikke heller overse den teleologiske eller formaalstilsigtende aarsag, der peger hen paa omsorgen hos en over naturen bydende visdom. Kun maa det i skolerne gjængse begreb om en guddommelig *medhjælp* eller medvirkning (*concursum*), naar der er tale om at frembringe en virkning i sanseverdenen, — kun maa det begreb aldeles forkastes. Det er nemlig det samme som at ville parre det uensartede (*gryphes junger equis*)²⁵, — det er at lade den, som selv er den fuldstændige aarsag til forandringerne i verden, under verdens gang *fuldstændiggjøre* sit eget forudbestemmende forsyn, hvilket altsaa maa have været mangelfuldt. At sige t. eks., at *næst Gud* har lægen helbredet den syge, at lægen altsaa har hjulpet Gud dermed, — det er *først og fremst* selvmodsigende. *Ti causa solitaria non juvat*²⁶. Da Gud er baade lægens og alle hans lægemidlers ophav, saa maa man — naar man vil stige op til det højeste, os videnskabelig ubegribelige ophav — *fuldstændig* tilskrive Gud virkningen. Eller ogsaa kan man

praktisk henseende maa kaldes vel grundet baade i troens og virkelighedens verden, t. eks. med hensyn til pligtbegrebet *om den evige fred* for dertil at benytte hin naturens mekanisme eller maskineri. Det passer ogsaa bedre at bruge ordet *natur*, naar det, som her, kun drejer sig om teori, og ikke om religion. Ordet „natur“ passer bedst med hensyn til den menneskelige fornufts grænser, eftersom denne maa holde sig indenfor den mulige erfarings omraade, naar det gjælder at bestemme virkningernes forhold til deres aarsager. Og „natur“ er *beskednere* end *forsyn* som udtryk for noget, vi skulde kunne erkjende, men som vi dog maatte nærme os med den samme dumdristighed som Ikaros for at komme efter dets uudgrundelige

fuldstændig tilskrive lægen den, nemlig for saa vidt man vil efterspore denne begivenhed — helbredelsen — som forklarlig i følge naturens orden, som et led i verdens-aarsagernes kjæde. *Desuden* ophæver en saadan sluttemaade alle bestemte grundsætninger, hvorved vi kan bedømme en virkning. Men anderledes forholder det sig i *moralsk-praktisk* henseende, eller naar vi ser hen alene til det oversanselige; ti da er begrebet om den guddommelige *concursum* (medhjælp) tilstedeligt, ja endog nødvendigt. Det er saaledes tilfældet med troen paa, at Gud ved os ubegribelige midler vil udfylde vor egen retfærdigheds mangler, naar kun vort sindelag er ægte, hvoraf følger, at vi ikke skal blive trætte, ikke skal undlade noget i vor higen imod det gode. Dog er det en selvfølge, at ingen heraf maa forsøge at *forklare* en god handling som begivenhed i verden; ti det er spildt møje at ville opnaa videnskabelig erkjendelse af det oversanselige, og saaledes urimeligt.

planers hemmelighed, [— ja som Ikaros, der med kunstige vinger hævede sig saa højt imod solen, at dennes glød smeltede vokset, hvormed de var sammenklæbede, saa at han styrtede ned og fandt sin død i havet.]²⁷⁾

Inden vi nu nærmere bestemmer den garanti, naturen yder for den evige fred, vil det være nødvendigt først at undersøge den tilstand, den har beredt de personer, som optræder paa den store skueplads, — en tilstand, der tilsidst gjør det nødvendigt, at naturen sikrer dem freden. Og maaden, hvorpaa den gjør det, maa da allerførst undersøges.

Naturens foreløbige forberedelse bestaar da i følgende foranstaltninger. Den har 1) sørget for menneskene i alle jordens egne, saaledes at de kan leve; — 2) ved *krig* drevet dem alle vegne hen, endog til de mindst gjæsteventlige egne, for at befolke ogsaa disse; og 3) ved samme middel nødsaget dem til at indtræde i mer eller mindre lovordnede forhold. — At mos vokser endnu i de kolde ørkener ved ishavet, saa at *renskyret* kan skrabe det frem under sneen, bruge det til næring, og saaledes selv blive et brugeligt forspand for østjaken eller samojeden; — eller at de saltholdige sandørkener, som ellers maatte lades ubenyttede, dog endnu kan nære *kamelen*, der synes som skabt til brug ved rejser over dem, — allerede det er beundringsværdigt. Men endnu tydeligere fremlyser naturens plan, naar man lægger mærke til, hvorledes — for ej at tale om pelsdyrene ved Ishavets kyst — sælerne, hvalrosserne og hvalfiskene yder de der boende indbyggere sit kjød til føde og sin tran til belysning. Største beundring for naturens omsorg vækkes dog hos os ved synet af drivtømmeret. Man véd ikke rigtig, hvorfra det kommer.

Det bringes af naturen til disse vækstløse egne, hvis beboere uden dette materiale hverken kunde lave fartøjer og vaaben eller indrette sig hytter til boliger. I krig mod dyrene har de der nok at gjøre til at maatte leve fredelig indbyrdes. — Men hvad der har drevet dem *derhen*, har formodentlig ikke været andet end krigen. Det første *krigsredskab* blandt alle de dyr, som mennesket, da jorden blev befolket, havde lært at tæmme og vænne til husbrug, — det er *hesten*. Ti *elefanten* tilhører den senere tid, da overdaadighed var opkommen i allerede grundfæstede stater. Den kunst at dyrke visse græsarter, som vi ikke længer kjender i deres oprindelige beskaffenhed, men som nu kaldes *korn*, — og den kunst at mangfoldiggjøre og forædle *frugtarterne* ved omplantning og indpodning (i Europa maaske kun af to arter, skovæbler og skovpærer), — det er ogsaa noget, som først kunde opstaa i allerede grundfæstede stater, hvor jordejendommen var sikret. Forinden maatte mennesket i lovløs frihed have hævet sig fra *jægerens**, fiskerens og hyrdens liv til *agerdyrkerens*. Dernæst maatte man have opfundet *saltet* og *jernet*, som maaske blev de første vidt og bredt søgte gjenstande for en handelsforbindelse imellem forskjellige folk, der saaledes først traadte i *fredeligt forhold* til hver andre. Endog med fjernere folk blev de saaledes bragte i indbyrdes forstaaelse, fællesskab og fredeligt forhold.

*) Blandt alle leveveje er *jagtlivet* uden tvil den, som fjerner længst fra den civiliserede forfatning. Ti det nøder familierne til at skilles ad. Saaledes bliver de snart *fremmede* for hverandre, idet de spredes i de vidstrakte skove, og snart bliver de indbyrdes *fiendtlige*, da enhver familie behøver et

I det naturen nu har sørget for, at mennesker *kan* leve allevegne paa jorden, har den tillige despotisk villet, at de *skal* leve allevegne, og det, om de end nødig vil, ja selv uden at dette tvingende bud tillige forudsatte et pligtbegreb, der ved en moralsk lov nødte dem dertil. For at naa til dette maal har naturen valgt krigen til sit middel. Vi ser nemlig folk, hvis sprog-enhed røber deres slægt-enhed, adskilte ved krigen: saaledes *samojederne* ved Ishavet paa den ene side og et folk med lignende sprog, to hundrede mile derfra, i de *altaiske* bjerge, paa den anden side. Og imellem disse to folk finder vi et mongolsk folk, som færdes meget til hest, og er særdeles krigersk. Er det nu ikke sandsynligt, at dette sidste folk har trængt den samojediske gren af den fælles folkestamme op imod det kolde, ugjæstfri Ishav? Af egen drift har den neppe tyet derhen*). Det samme er tilfældet med

stort omraade for at skaffe sig føde og klæder. — Det *Noakske blodforbud*, 1 Mos. IX, 4—6 (som ofte gjentages, og senere, om end i andet øjemed, af de jødekristne blev gjort til betingelse for hedningers optagelse i den kristne menighed, Apost. gjern. XV, 20 og XXI, 25) — dette bud om afholdelse fra blod synes oprindelig kun at have været et forbud imod *jægerlivet*. Ti under dette maa det ofte være nødvendigt at æde raat kjød, og med det sidste forbydes saaledes tillige det første.

*) Man kunde spørge: Naar naturen har villet, at disse iskyster ikke skulde forblive ubeboede, — hvad skal der da blive af deres beboere, naar den en gang — hvad ventelig sker — ikke længer tilfører dem drivtømmer? Det er nemlig troligt, at med den fremskridende kultur de tempererede jordstrøgs beboere vil lære bedre at benytte det

de *finner* i Europas nordligste egne, som kaldes *lapper*; de er ligesaa langt fjernede fra de med dem i følge sproget beslægtede *ungarer*; og det synes, som om gotiske og sarmatiske folk har trængt sig ind imellem dem og skilt dem ad. Og *eskimoerne*, maaske æventyrere fra Evropa i oldtiden, en fra alle amerikanere helt forskjellig slægt, i det nordligste Amerika — hvad har drevet dem derhen? Og hvad har drevet *pesjeræerne* i det sydligste Amerika helt ned til Ildlandet? Hvad andet end krigen, hvoraf naturen betjener sig som et middel til at befolke jorden overalt! Derimod trænger krigen ikke selv til nogen særlig bevæggrund. Den synes ligefrem at være indpodet i den menneskelige natur, ja endog at gjælde for noget ædelt, noget, hvortil mennesket begejstres alene ved æresdriften, uden egennyttige drivfjedre. Det gaar saa vidt, at *krigsmod* skattes højt i og for sig, baade af amerikanske vilde og — i riddertiden — af europæiske, ej alene, *naar* der er krig (hvilket er i sin orden), men ogsaa *for* at faa krig; og alene for at vise det — er ikke sjelden krig begyndt. Man har endog tillagt krigen i og for sig et indre værd. Selv filosofer har holdt lovtaler over den, som om den medvirkede til en vis forædling af menneskeheden. De har neppe tænkt paa en vis grækernes

træ, som vokser ved bredderne af deres strømme, og derfor hindre det i at falde i disse og drive ud i havet. Mit svar lyder saaledes: Kystboerne ved floderne Ob, Jenisej, Lena o. s. v. vil ad handelens vej tilføre dem tømmeret, og af dem vil de til gjengjæld faa i bytte de frembringelser af dyreriget, hvorpaa Ishavets kyster er saa rige. Men forinden vil naturen have trunget dem til at holde fred indbyrdes.

ord: „Det værste ved krigen er, at den frembringer flere slette mennesker, end den ombringer“. Saa vidt om det, som naturen gjør *til sit eget formaals fremme* med hensyn til menneskeslægten, betragtet som en dyreart.

Nu opstaar det spørgsmaal, som er det væsentlige med hensyn til den evige fred: „Hvad gjør naturen for den, og særlig i retning af det formaal, som menneskets egen fornuft gjør det til pligt at virke for, saaledes at dets *moralske bestemmelse* fremmes? Og hvorledes borger naturen for, at det, som mennesket i følge frihedslovene *skulde* gjøre, men ikke gjør, dog *bliver* gjort af ham, tvungen dertil af naturen, men uden at han lider skaar i sin frihed? Hvorledes yder naturen sikkerhed for, at dette sker, og det i alle tre retninger af den offentlige ret: saa vel i forhold til *statsretten* som til *folkeretten* og til *verdensborgerretten*“. Naar jeg siger om naturen: *den vil*, at det eller det sker, saa vil det ikke sige: den paalægger os det som en pligt at gjøre det — det kan kun den tvangfri, praktiske fornuft —, men den *gjør* det selv, hvad enten vi vil det eller ej (*fata volentem ducunt, nolentem trahunt*, o: hændelserne fører den, som vil, men driver den, som ikke vil).

1. Om et folk end ikke ved indre tvedragt nødsagedes til at underkaste sig offentlige loves tvang, saa vilde dog krigen udenfra bevirke dette. Som ovenfor paavist har naturen nemlig ordnet det saaledes, at ethvert folk som nabo forefinder et andet folk, som trænger sig ind paa det. For som *magt* udadtil at være rustet imod dette andet folk maa det indadtil ordne sig til en *stat*. Nu er den *republikanske* forfatning den eneste, som fuldkomment overensstemmer med menneskenes ret, men tillige den vanskeligste at grunde. Og endnu vanskeligere

er den at opretholde. Mange paastaar endog, det maa være en stat af *engle*; ti mennesker med egenraadige tilbøjeligheder duer ikke til en forfatning af saa overjordisk en form. Men nu kommer naturen — netop gjennem disse egenraadige tilbøjeligheder — og hjælper paa den højt ærede, men til handling afmægtige almenvilje, som dog er grundet i fornuften. Saaledes kommer naturen den til hjælp, at det kun afhænger af en god ordning af staten — hvad ikke overstiger menneskelige evner —, hvor vidt kræfterne rettes saaledes imod hver andre, at den ene hemmer de andre i deres ødelæggende virkning, eller helt ophæver denne, — saaledes at udfaldet for fornuften bliver det samme, som om ingen af dem var til, — og saaledes at mennesket tvinges til at være, om end ikke netop et moralsk godt menneske, saa dog en god borger. Den opgave at grunde en stat er — hvor haardt det end lyder — mulig at løse endog for et folk af djævle, naar de kun har forstand. Opgaven er følgende: „En mængde fornuftige væsener kræver alle sammen almindelige love for sin bevaring. Men fra disse love vil dog enhver i sit stille sind have undtaget sig selv. Denne mængde gjælder det nu at indordne under en forfatning, der er saaledes indrettet, at de, skjønt de privat er ildesindede mod hver andre, dog modarbejder hver andre paa en saadan maade, at de tvertimod opretholder og bevarer hver andre, saa at følgen deraf i deres offentlige forhold altsaa bliver det samme, som om de ikke var ildesindede mod hver andre“. En saadan opgave *maa kunne løses*. Ti den forudsætter ikke menneskenes moralske forbedring, men kun naturens bestaaende indretning. Af den gjælder det kun at erfare, hvorledes man skal anvende den paa mennesker for at give deres ufredelige, indbyrdes stridige

sindelag inden det samme folk en saadan retning, at de selv nøder hver andre til at give sig ind under tvangslove, og saaledes selv maa tilvejebringe den fredstilstand, der giver lovene kraft. Dette kan man ogsaa iagttage med hensyn til virkelig bestaaende stater, om disse end er meget ufuldstændig organiserede. De nærmer sig dog allerede i forholdet udadtil meget til det, som rets-ideen foreskriver. Indre moralitet er visselig ikke aarsagen dertil, hvad heller ikke kan være tilfældet, da man ikke af moraliteten kan vente den gode statsforfatning, men snarere omvendt af denne kan vente et folks gode moralske udvikling. Fornuften kan saaledes bruge naturens indretning ved hjælp af de egenraadige tilbøjeligheder, som naturligtvis ogsaa i det ydre modvirker hver andre. Den kan ved deres hjælp berede vej for deres eget endemaal: den retslige forskrift. Den kan derved, for saa vidt det afhænger af staten, fremme og sikre saa vel den ydre som den indre fred. Her gjælder altsaa: Naturen vil uimodstaaelig, at retten til sidst faar overhaand. Hvad man her forsømmer at gjøre, det gjør til sidst sig selv, om end med stor ulempe. „Biegt man das Rohr zu stark, so brichts; und wer zu viel will, der will nichts“. [Bøjer et rør man for stærkt, i tu det gaar; hvo, som for meget vil, slet intet faar] *Bouterwek*.²⁸⁾

2. Folkerettens idé forudsætter *sondringen* i mange af hver andre uafhængige nabostater som given. Vel er nu en saadan tilstand i og for sig en krigens tilstand, for saa vidt ikke en forening af staterne i et forbund forebygger fiendtlighedernes udbrud. Men dog er selv denne krigens tilstand, efter fornuft-ideen, bedre end staternes sammensmeltning paa en saadan maade, at en af dem opluger de andre, og gaar over til et universalmonarki. Og det, fordi

lovene altid tager af i kraft, i samme forhold som regjeringen tager til i omfang; og en aandløs despotisme ender i anarki efter at have udryddet enhver spire til det gode. Imidlertid søger enhver stat eller dens overhoved at opnaa en vedvarende fredstilstand, ved at gjøre sig til herre over den hele verden, om det var muligt. Men *naturen vil* det anderledes. Den betjener sig af to midler for at hindre folkene i at blande sig og for tvertimod at søndre dem: *sprogenes* og *religionernes* forskjellighed*), som vel medfører hang til gjensidigt had og paaskud til krig, men som dog med den stigende kultur og menneskenes tilnærmelse til hverandre lidt efter lidt leder til større overensstemmelse i grundsætninger og til indbyrdes forstaaelse i en fred, der ikke ligner hin despotismens fred paa frihedens kirkegaard. Nej, den omtalte forskjellighed er i længden saa langt fra at svække kræfterne ved gjensidig at slide dem mod hverandre, at den tvertimod frembringer og sikrer freden ved at holde kræfterne i ligevægt under deres levende kappestrid.

*) *Religionernes forskjellighed* — et underligt udtryk! Som om man ogsaa kunde tale om forskjellige *moraler!* Vel kan der gives forskjellige *slags tro* i historisk henseende, det vil sige: med hensyn til de midler, som i historien er brugte for at fremme dem, — midler, som ikke er hentede fra troens, men fra videns omraade. Og vel kan der gives forskjellige *religionsbøger* (Zendavesta, Vedam, Koran o. s. v.). Men der kan ikke gives mere end en eneste, for alle mennesker og til alle tider gyldig *religion*. Hine kan altsaa ikke være andet end et hjælpemiddel til religionen, og derfor noget tilfældigt, noget, som kan skifte efter de forskjellige tider og steder.

3. Ligesom naturen viselig adskiller de folk, som enhver stats vilje gjerne vilde forene ved list eller magt, endog efter selve folkerettens grunde, — saa forener naturen paa den anden side de folk, som verdensborger-rettens begreb ikke vilde have sikret imod voldsmagt og krig. Og det sker ved hjælp af den gjensidige egennytte. Det er *handelsaanden*, som ikke kan rime sig med krigen, og som før eller senere bemægtiger sig ethvert folk. Af alle statsmagten underordnede magter — eller vel rettere: midler — maa nemlig *penge-magten* anses for den tilforladeligste; og derfor ser staterne sig tvungne til at fremme den ædle fred, skjønt visselig ikke bevægede dertil af moralitetens drivfjedre. De ser sig tvungne til at afværge krigen ved mægling, ret som om de til den ende havde sluttet et vedvarende forbund. Store forbund med krig til formaal lader sig derimod, ifølge sagens natur, kun højst sjelden bringe istand. Og endnu sjeldnere lykkes de.

Saaledes tilsikrer eller garanterer naturen den evige fred ved hjælp af den mekanisme, som ligger i selve de menneskelige tilbøjeligheder. Den gjør det vel ikke med en sikkerhed, hvorpaa man kan stole, naar det gjælder teoretisk at *være spaamand* om den evige freds komme, men dog med en sikkerhed, som strækker til i praktisk henseende, og som forpligter til at arbejde hen imod dette formaal, — et formaal, der ingeniunde kun er et hjerne-spind!

ANDEN TILFØJELSE.²⁹⁾

Hemmelig artikel til den evige fred.

En hemmelig artikel i forhandlinger om den offentlige ret! — det er en modsigelse, objektivt set, det vil sige: betragtet med hensyn til sit indhold. Men subjektivt — det vil sige: bedømt efter beskaffenheden af den person, som har dikteret den hemmelige artikel — kan meget vel en hemmelighed bestaa i, at denne person finder det betænkeligt for sin værdighed offentlig at erklære sig for dens ophavsmand.

Den eneste artikel af dette slags indeholdes i den sætning: *Filosofernes grundsætninger om betingelserne for muligheden af den offentlige fred skal raadspørges af de til krig rustede stater.*

Da man naturligvis maa tillægge en stats lovgivende myndighed den største visdom, synes det imidlertid ydmygende for denne hos *undersaatte* — filosofer — at søge belæring om grundsætningerne for ordningen af forholdet overfor andre stater. Dog maa det tilraades at gjøre det. Altsaa vil staten *stiltiende* — altsaa vil den, idet den gjør en hemmelighed af det — *opfordre filosoferne til at tale*. Det vil sige: den vil *lade dem tale*; ti det vil de allerede af sig selv, naar man kun ikke forbyder dem det. Frit og offentlig vil staten lade dem tale om krigsførelsens og fredsslutningens almindelige grundsætninger. Og staternes indbyrdes overenskomst i dette punkt behøver heller ingen

særlig aftale mellem staterne i denne henseende, men ligger allerede i den forpligtelse, som almindelig, moralsk lovgivende menneskefornuft paabyder.

Hermed er det dog ikke meningen, at staten skulde indrømme filosofens grundsætninger fortrinnet fremfor juristens — statsmagtens stedfortræders —, men ene og alene, at man *hører* filosofen. Juristen, som har gjort rettens *vægtskaal*, og tillige retfærdighedens *sværd*, til sit sindbillede, betjener sig i almindelighed af det sidste, og det ikke alene for at fjerne alle fremmede indflydelser fra den første, men for at nedtvinge den skaal, som ikke vil synke, idet han lægger ogsaa sværdet i den. *Væ victis* [ve de besejrede!] Naar juristen har den største fristelse til at bære sig saaledes ad baade i ord og i handling, medmindre han er filosof ogsaa i moralsk henseende, — da forklares det af, at han i embeds medfør kun skal anvende de bestaaende love, men ikke undersøge, om disse ikke selv kunde trænge til at forbedres. Og uagtet hans fakultet derfor i virkeligheden er af lavere rang, regner han det dog til de højere, netop fordi det er beklædt med magt, — hvad ogsaa er tilfældet med de to andre fakulteter [teologien og medicinen].

Det filosofiske staar under disse forbundne magter paa et meget lavt trin. Det heder saaledes om filosofien, at den er teologiens tjenestepige (det samme siges i øvrigt om de to andre). Man ser kun ikke rigtig, „om hun“ [filosofien] „bærer faklen foran sin naadige frue eller slæbet efter hende“.

At konger skulde filosofere, eller filosofer blive konger, kan hverken ventes eller ønskes, fordi magtens besiddelse uundgaaelig fordærver fornuftens frie dom. Men at konger eller kongelige — sig selv efter lighedslove styrende — folk ikke lader

filosofernes klasse forsvinde eller forstumme, — det er for dem begge uundværligt af hensyn til oplysning om deres kald. Og da filosofernes klasse af naturen er uskikket til at danne sammensværgelser og til at forene sig i klubber, saa udsætter den sig ikke for mistanke om at drive *propaganda*.

T I L L Æ G.

I.

Om overensstemmelsen mellem moralen og politiken med hensyn til den evige fred.³⁰⁾

Moralen er allerede i og for sig en praksis i objektiv forstand. Den er et indbegreb af ubetinget bydende love, hvorefter vi *skal* handle.

Det er derfor en aabenbar urimelighed, naar man, efter at have indrømmet dette pligtbegrebs autoritet eller byderet, endnu vil sige, at man dog ikke *kan*.

Da falder nemlig dette begrebs udledning fra moralen bort af sig selv. *Ultra posse nemo obligatur* [over evne kan ingen forpligtes]. Desuden kan ingen strid være mulig imellem politiken, som udøvende retslære, og moralen, som en saadan, men teoretisk — med andre ord: ingen strid mellem praksis og teori. Man maatte ellers ved moral forstaa en almindelig *klogskabslære*, det vil sige: en teori om grundsætningerne for valget af de tjenligste midler til at naa sine paa fordel bereg-

nede hensigter, — eller rent ud sagt: nægte, at der overhoved gives en moral.

Politiken siger: „*Vær snilde som slanger!*“ Moralen tilføjer som indskrænkende betingelse: „*og enfoldige som duer*“ [o: uden svig]! Kan begge dele ikke forliges i et og samme bud, er der virkelig strid imellem politik og moral. Men skal nødvendigvis alligevel begge dele kunne forenes, saa er begrebet om det modsatte urimeligt, og det spørgsmaal: hvorledes skal denne strid udjævnes, lader sig ikke engang opstille. Skjønt sætningen: *ærlighed er den bedste politik* indeholder en teori, som praksis — desværre! — meget ofte gjør til skamme, saa er dog den ligeledes teoretiske sætning: *ærlighed er bedre end al politik* uendelig ophøjet over enhver indsigelse, ja den uundgaaelige betingelse for al politik.

Moralens grænsegud viger ikke for selve Jupiter, som er magtens grænsegud. Denne sidste staar nemlig endnu under skjæbnen, det vil sige: fornuften er endnu ikke tilstrækkelig oplyst til at kunne overskue rækken af de forudbestemmende aarsager, som i kraft af naturens kunstfærdige indretning i forvejen med sikkerhed lader bebude det lykkelige eller uheldige udfald af menneskenes gjøren og laden. Kyndigheden deri fattes endnu, om end ønsket nærer haabet om det heldige udfald. Hvad derimod skal gjøres for efter visdommens regler at holde sig i pligtens spor, — dertil, og saaledes til endemaalet, yder fornuften os altid tilstrækkelig oplysning.

Men nu anses moralen af praktikerne for den bare teori. Selv om han indrømmer, at der er noget, man *skal*, og noget, man *kan*, frakjender han os dog vort godlidende haab. Og sin kjendelse grunder han egentlig paa følgende paastand: af

menneskets natur skjønnes, at dette ingensinde kan *ville*, hvad der kræves til gennemførelsen af det formaal, der leder til den evige fred.

Visselig er *alle enkelte* menneskers vilje til at leve i en lovlig forfatning efter frihedens grund-sætninger — eller *alles* viljes *fordelende* enhed — ikke tilstrækkelig til dette formaals opnaaelse. At derimod *alle tilsammen* vil denne tilstand — eller den forenede viljes *samlende* enhed — det er, hvad der endnu udkræves til denne vanskelige opgaves løsning, saaledes at der bliver et hele af det borgerlige samfund. Det er altsaa ikke nok, at alle vil det hver især.³¹⁾ Det er nødvendigt, at en aarsag forener alles vilje, for at deraf kan frembringes en fælles vilje, hvad ingen af alle formaar. Da dette forhold sig saaledes, kan man, ved gennemførelsen af hin idé i praksis, ikke gjøre regning paa nogen anden indførelse af retstilstanden end ved *magt*, paa hvis tvang derefter den offentlige ret grundes. Det er da visselig store afvigelser fra hin idé i teorien, hvilke allerede forud lader sig vente i den virkelige erfaring. Men det kan neppe ventes af lovgiverens moralske sindelag, at han, efter at have forenet en vild horde til et folk, overlader dette at istandbringe en retslig forfatning ved sin fælles vilje.

Da gjælder det: hvo, som en gang har magten i hænde, vil ikke af folket lade sig foreskrive love. En stat, som nu engang besidder den forrettighed at være fri for ydre love, vil ikke underkaste sig andre staters domstol ved afgjørelsen af maaden, hvorpaa den skal søge sin ret imod dem. Selv en verdensdel vil ikke undlade at bruge midler som røveri og vold, naar den føler sig mægtigere end en anden, der i øvrigt ikke staar den i vejen. Og saaledes brister som sæbebobler alle teoriens planer om stats-, folke- og verdensborgerret. De viser sig

som tomme, uudførlige idealer, hvorimod en praksis, grundet paa den menneskelige naturs, i erfaringens smeltedigel granskede, inderste væsen, — en praksis, der ikke holder sig for god til at uddrage sine leveregler af læren om, hvorledes det virkelig gaar til i verden, — en saadan praksis alene vilde kunne haabe at finde en sikker grundvold for sin statsklogskabs bygning.

Sandt nok! — naar der ingen frihed gives, og ingen derpaa grundet moralsk lov, men naar derimod alt, hvad der sker eller kan ske, udelukkende er en virkning af naturens maskineri, — ja, i saa fald er den hele praktiske visdom indskrænket til politiken. Denne er da den kunst at benytte hint naturens maskineri til at regjere menneskene. Og retsbegrebet er da kun en tom, en indholdsløs tanke.

Men finder man det uundgaaelig nødvendigt at forbinde retsbegrebet med politiken, ja endog at ophøje dette til at være dens indskrænkende betingelse, da maa begges forenelighed ogsaa indrømmes. Vel kan jeg derfor tænke mig en *moralsk politiker* — en, som afpasser sine grundsætninger for statsklogskaben saaledes, at de stemmer med moralens —, men ikke en *politisk moralist* — en, som smeder sig en saadan moral, at den stemmer med statsmandens fordel.

Den moralske politiker vil handle efter en grundsætning som følgende. Findes i statsforfatningen eller i det indbyrdes forhold mellem staterne en eller anden fejl, som man ikke har kunnet undgaa, da er det en pligt, især for statsoverhovederne, at tage under overvejelse, hvorledes fejlen saa snart som muligt kan blive afhjulpen, saaledes som det stemmer med naturretten, saaledes som dennes

mønster staar for os i fornuftens idé, — og det om ogsaa deres egenkærlighed maa gjøre ofre derfor. Ikke saaledes at forstaa, at fejlen skal afhjælpes straks, og med vold og magt! Ti man skal ikke sønderrive stats- eller verdensborgerlige foreningsbaand, inden man har paa rede haand en bedre forfatning at sætte i den gamles sted. Det vilde stride mod al statsklogskab, som heri stemmer med moralen. Men saaledes er denne grundsætning at forstaa, at magthaverne i det mindste i sit inderste maa hylde den, og at de altid maa have nødvendigheden af en ændring for øje. Det kan man da i det mindste kræve af dem, at de altid søger at virke for en tilnærmelse til endemaålet: den efter retslove bedste forfatning. En stat kan ogsaa *styre* sig selv republikansk, medens den endnu, ifølge den gjældende forfatning, har despotisk *hersker-magt*. Lidt efter lidt fatter folket, hvilken indflydelse selve ideen om lovens myndighed har, — ret som om loven besad fysisk magt. Lidt efter lidt viser folket sig saaledes dygtigt til at være sin egen lovgiver, hvad der er dets oprindelige ret. Var ogsaa ved vold — ved *revolution*, udsprungen af den slette forfatning, og altsaa ad retsstridig vej — opnaat en med lov og ret bedre overensstemmende forfatning, vilde det dog ikke mer være tilstedeligt at føre folket tilbage til den gamle, om end med rette enhver, som ved vold eller list havde medvirket til revolutionen, blev straffet som oprører. Men med hensyn til det ydre statsforhold kan det ikke forlanges af en stat, at den skal ændre en forfatning — end ikke en despotisk —, som besidder større modstandskraft imod ydre fjender, saa længe staten derved udsætter sig for straks at blive slugt af andre stater. Altsaa maa det være den tilladt

at opsætte udførelsen af sit forsæt til en belejliger tid*).

Vel er det saa, at de „despotiserende“ moralister — de, som fejler i udøvelsen eller gennemførelsen af de forholdsregler, de overilet antager eller anbefaler — mangfoldige gange forsynder sig imod statsklogskaben; men erfaringen maa dog, netop fordi de stadig støder an imod naturen, efterhaanden bringe dem ind paa et bedre spor. De „moraliserende“ politikere derimod *umuliggjør* en bedre tingenes tilstand. De gjør det, i det de besmykker retsstridige statsgrundsætninger. De gjør det under paaskud af, at den menneskelige natur er *uduelig* til det gode efter fornuft-ideens forskrift. De gjør saaledes alt, hvad der staar i deres magt, for at for-evige retskrænkelsen.

*) Det stemmer med fornuftens tilladelseslove at lade en med uretfærdighed plettet offentlig ret bestaa endnu saa længe, indtil alt enten af sig selv er modnet til fuldstændig omvæltning eller ved fredelige midler bragt modenheden nærmere. Og hvorfor? Fordi en hvilken som helst *retslig* — om end i ringe grad med retten stemmende — forfatning dog er bedre end aldeles ingen. Dette sidste — anarki eller lovløse tilstande — vilde blive følgen af en *overilet* reform. Som tingene nu er stillede, maa det altsaa være statsvisdommens pligt at virke for reformer, der svarer til den offentlige rets ideal, men ikke at benytte sig af revolutioner, med mindre naturen selv hidfører dem, og da ikke til at besmykke en endnu større undertrykkelse, men — som naturens kald — til at oprette en, ved grundig reform, paa frihedsgrundsætninger bygget lovlig forfatning — den eneste varige.

Langt fra den „praksis“, hvoraf disse statskloge mænd roser sig, omgaas de med „*praktiker*“, d. v. s. rænker, kneb, lovtrækkerier. Kun betænkte paa at mele sin egen kage, snakker de øjeblikkets magthavere efter munden og giver folket — ja, helst alverden — en god dag. Saaledes bærer ægte „jurister“ sig ad, naar de indlader sig paa politik, — vel at mærke: naar de er *haandværks-* og ikke *lovgivnings-*jurister. Hvad er grunden dertil? Deres forretninger leder dem ikke til selvstændige fornuftsslutninger om lovgivning, men kun til fuldbyrdelse af den i øjeblikket gjældende lands lov og ret.³²⁾ Derfor maa enhver saadan, saalænge den bestaar, og, naar den paa højere sted er ændret, den derefter følgende lovlige forfatning altid synes dem den bedste; under den synes dem alt at være i den rette, mekaniske orden, i det rigtige, tankeløse trommerum. Den færdighed, de opnaar i at ride i alle slags sadler, gjør dem indbildske. De bilder sig ind at kunne dømme ogsaa om en *statsforfatnings* almindelige grundsætninger efter retsbegreber, det vil sige: at kunne øse sin dom af fornuftsgrunde, ikke af erfaringsgrunde. De gjør sig vel til af at kjende *mennesker*, og det kan heller ikke nægtes, da de jo har med mange at gjøre. Men de kjender dog ikke *mennesket*, og véd ikke, hvad dette duer til; ti dertil kræves et højere stadi, hvorfra den menneskelige natur kan ligesom overskues. Det er antropologiens studium, som fattes dem. Naar de altsaa med de snævre begreber, de har, giver sig i lag med stats- og folkeret, efter fornuftens forskrifter, saa kan de kun med „chicanens“ eller lovtrækkeriets aand skride dertil. De kan ikke lade være ogsaa da at følge sin tilvante fremgangs-

maade, at gaa mekanisk til værks efter despotisk givne tvangslove, endog hvor fornuftige begreber ikke vil tillade nogen anden lovlig tvang end den, som hviler paa frihedens grundsætninger, — den eneste tvang, som muliggjør en statsforfatning, der paa en varig maade kan værne om retten. Denne opgave tror praktikeren „udi egen indbildning“ at kunne løse uden hensyn til hin idé. De tror at kunne løse den empirisk i kraft af egen erfaring. Saaledes, siger de, var jo de statsforfatninger indrettede, som hidtil har bestaaet bedst; men disse var jo rigtignok ogsaa for størstedelen retsstridige.

Lad os engang se, hvad det er for grundsætninger, praktikeren følger ved opgavens løsning! De falder omtrent sammen med følgende spidsfindige grundsætninger, om han end ikke aabent vil tilstaa det.

1. *Fac et excusa* [Gjør det (først) og undskyld det (bagefter)]! Grib den gunstige lejlighed til egenmægtig at sætte dig i besiddelse enten af en statens ret over eget folk eller over et andet nabofolk! Retfærdiggjørelsen lader sig meget lettere og sirligere fremsætte *efter gjort gjerning*. Den udøvede vold lader sig saa meget bedre besmykke, især i det første tilfælde, da den øverste magt i det indre, i og med det samme, ogsaa er den lovgivende øvrighed, som man maa adlyde, idet man tager sin fornuft fangen. Alt det gaar meget lettere bagefter, end om man forinden vilde udtænke overbevisende grunde, og først vilde afvente de modgrunde, som endnu maatte kunne fremsættes derimod. Selve denne dristighed giver et vist skin af indre overbevisning om handlingens overensstemmelse med retten, og guden *bonus eventus* — det lykkeligste tilfældes gud

— er bagefter den bedste stedfortræder for retten.

2. *Si fecisti, nega* [Om du end har gjort det, nægt det alligevel!] Hvad du selv har forbrudt, f. eks. for at bringe dit folk til fortvivlelse og saaledes til oprør, — nægt, at det er *din* skyld! Paastaa derimod, at undersaaternes gjenstridighed er skyld deri! Eller, dersom du bemægtiger dig et nabofolk, da skyd skylden paa menneskets natur! Sig, at man, dersom man ikke med magt kommer sin nabo i forkjøbet, kan være sikker paa, at han kommer først og bemægtiger sig en!

3. *Divide et impera* [Del og hersk].³³⁾ Det vil sige: findes i dit folk visse med forrettigheder udrustede høvedsmænd, der ikkun har valgt dig til sit overhoved (*primus inter pares*) som den første blandt ligemænd, da sæt splid baade indbyrdes imellem dem og imellem dem og folket! Støt derpaa folket, idet du giver dem bedragerske løfter om større frihed, — og du skal se, hvor alt underkaster sig din ubetingede vilje! Eller: er talen om ydre stater, da er opvækkelse af splid imellem dem et temmelig sikkert middel til, under skin af at komme den svagere tilhjælp, efterhaanden at underkaste sig dem, den ene efter den anden.

Nu er disse politiske grundsætninger vel altfor bekendte til at kunne føre nogen bag lyset. Ej heller er det tilfældet, at man skammer sig ved dem, som om deres uretfærdighed faldt altfor stærkt i øjnene. Ti store magthavere føler ikke skam overfor menigmands dom, men kun overfor hverandre indbyrdes. Og da de alle er enige om disse grundsætningers moralitet, er det ikke den omstændighed, at de røbes, men den, at de *mislykkes*, som kan bringe skam over dem. Derfor redder de dog altid *den politiske ære*, som de sikkert kan

paaregne, den, som bestaar i *deres magts udvidelse*, ad hvilken vej denne end er opnaaet.*)

*

*

*

Af alle disse en umoralsk klogskabslæres slangebogter for at føre menneskene fra den naturtilstand, som i sit væsen er en krigstilstand, til deres indbyrdes fredstilstand — af disse slangebogter indlyser i det mindste saa meget, at menneskene lige saa lidt i sine private som i sine offentlige forhold kan undgaa retsbegrebet, og at de derfor ikke drister sig til offentlig at grunde poli-

*) Vel tviles der endnu om, at der findes en vis, i den menneskelige natur rodfæstet ondskabsfuldhed hos *mennesker*, som lever sammen i en stat. Og i deres sted anføres vel med noget skin af ret, som aarsag til det lovstridige, der aabenbarer sig i deres tænkemaade, at der endnu savnes en tilstrækkelig fremskreden kultur. Men denne aarsag, der altsaa er det samme som raahed, falder dog aldeles aabenbart og uimodsigelig i øjnene, naar man ser paa *staternes* ydre forhold overfor hverandre. Den er i hver stats indre tilsløret paa grund af de borgerlige loves tvang, fordi borgernes tilbøjelighed til at bruge vold imod hverandre mægtig modvirkes af en større magt, nemlig af regjeringens. Denne giver saaledes det hele et moralsk skin (*causæ non causæ*).³¹⁾ Den bevirker ikke alene dette, men letter virkelig ogsaa i høj grad det moralske anlægs udvikling til umiddelbar agtelse for retten, i det den skyder en slaa for de lovstridige tilbøjeligheders udbrud. Enhver tror nemlig nu om sig selv, at han gjerne vilde holde retsbegrebet helligt,

tiken alene paa klogskabens haandgreb. De tør følgelig heller ikke opsige begrebet om en offentlig ret al huldskab og troskab — hvad især med hensyn til folkerettens begreb er paafaldende —, men de yder det tvertimod al skyldig ære, selv om de udtænker hundrede udflugter og paaskud for i virkeligheden at undgaa det, og tillægger den med list parrede magt den værdighed at være al rets udspring og forenede kraft.

Det gjælder at gjøre en ende paa dette sofisteri, paa disse underfundige, spidsfindige talemaader, om end ikke allerede paa den uretfærdighed, som de besmykker. Det gjælder at aftvinge de falske *talsmænd*, sagførere, ombud eller stedfortrædere for jordens mægtige den tilstaaelse, at det ikke er for

og tro vilde følge det, naar han kun kunde vente sig det samme af enhver anden. Men dette sidste sikrer regjeringen ham til dels. Og saaledes gjøres da et stort skridt *til* moralitet, om end ingenlunde noget moralsk skridt; dette pligtbegreb agtes dog ogsaa for sin egen skyld, uden egennyttigt hensyn til gjengjæld. Men da enhver, uagtet sin gode mening om sig selv, forudsætter det onde sindelag hos alle andre, saa afsiger de gjensidig sin dom over hver andre: *kjendsgjæningen* er, at de alle ikke dner meget; men hvoraf det kan komme, da skylden dog ikke kan skydes paa menneskets — dette fri væsens — *natur*, — ja, det maa staa hen. Men da dog ogsaa agtelsen for retsbegrebet, fra hvilket mennesket ikke uden videre kan slaa sig løs, paa det højtideligste stadfæster forudsætningen om evnen til at rette sig efter det, saa indser enhver, at han for sit eget vedkommende maa handle i overensstemmelse med det, uden hensyn til, om de andre gjør det.

retten, men for magten, de fører ordet; det er jo ogsaa i magtens tone, de taler, ret som om de derved selv kom til at befale. Det gjælder at opdage det blændværk, hvormed man fører baade sig selv og andre bag lyset. Det gjælder at finde den højeste grundsætning, hvorfra planen til den evige fred udgaar. Det gjælder at vise, at alt det onde, som staar den i vejen, kommer af, at den politiske moralist begynder der, hvor den moralske politiker rimeligvis ender, og at han, ved saaledes at underordne grundsætningerne formaalet — det sammé som at spænde hestene bag vognen —, hindrer, hvad han vilde: at bringe politiken i overensstemmelse med moralen.

For at gjøre den praktiske filosofi enig med sig selv er det allerførst nødvendigt at afgjøre følgende spørgsmaal. Bør man ved løsningen af opgaver, som stilles den praktiske fornuft, begynde med en undersøgelse af det *materielle*, af det *formaal*, som tilsigtes, — eller af det *formelle*? I første tilfælde er formaalet gjenstand for vilkaarlighed; i sidste er betingelsen alene frihed i ydre forhold, og leder til følgende grundsætning: Bær dig saaledes ad, at du kunde ønske din leveregel ophøjet til almindelig lov, hvilket end formaalet maatte være! Bør man altsaa begynde med den første (*materielle*) eller den sidste (*formelle*) grundsætning ved opgavernes løsning?

Utvivlsomt med den sidste. Ti den formelle grundsætning har som retsprincip ubetinget nødvendighed, medens den *materielle* kun har det betingelsesvis, nemlig under forudsætning af, at det foresatte maal naas. Og selv om dette maal, t. eks. den evige fred, ogsaa var en pligt, saa maatte dog selve denne afledes af den formelle grundsætning om levereglerne for den udvortes handlemaade.

Den første grundsætning er den *politiske moralists*; stats-, folke- og verdensborger-rettens opgave er ham alene en *kunstopgave* (*problema technicum*). Den anden grundsætning er derimod den *moraliske politikers*; for ham er det en *sædelig opgave* (*problema morale*) — og i udførelsen en fra hin himmelvidt forskjellig opgave — at tilvejebringe den evige fred, hvilken man ønsker ikke alene som et fysisk gode, men tillige som en tilstand, der med nødvendighed følger af pligtens erkjendelse.

Til at løse den første opgave, nemlig statsklogskabens, kræves stort kjendskab til naturen. Det gjælder jo nemlig at benytte dennes udviklede maskineri til opnaaelsen af det foresatte formaal; og dog er alt dette usikkert med hensyn til udfaldet, naar det gjælder den evige fred, og det hvad enten man tager den ene eller den anden afdeling af den offentlige ret for sig. Det er usikkert, om det ene eller det andet middel er bedst skikket til at holde et folk i lydighed og tillige i velstand. Om stræng-
hed er bedre end forfængelighedens lokkemad? Om det opnaas bedre ved en enestes overvælde eller ved en forening af flere indflydelsesrige personer? Maaske kan et folk endog ved en tjeneste-adel eller ved egen folkemagt i det indre længe bevares i lydighed og velstand. Man har dog i historien eksempler paa det modsatte under alle regjeringsformer, den eneste, ægte republikanske undtagen, den, som ogsaa alene kan fattes af en moralsk politiker.³⁵⁾

Endnu usikrere er en formentlig *folkeret*, grundet paa hvad der vedtages i følge befuldmægtigede ministres planer. Den er i virkeligheden kun et tomt ord. Den kommer jo nemlig til at afhænge af overenskomster, ved hvis afslutning der i selve

aktstykkerne er taget det hemmelige forbehold, at de kan krænkes.

Derimod paatrænger sig løsningen af den anden opgave: *statsvisdommens* (modsat: statsklogskabens). Den paatrænger sig, saa at sige, af sig selv. Den er indlysende for enhver. Den gjør alt kunstleri til skamme, og den fører lige til maalet. Dog maa klogskaben tages med paa raad ved udførelsen, der ikke maa ske paa overilet maade og ad magtens vej, men saaledes, at man uafsladelig nærmer sig maalet, efterhaanden som gunstige omstændigheder giver vind i sejlene.

Da gjælder: „tragter først efter den rene, praktiske fornufts rige og efter dets *retfærdighed*, da skal af sig selv det tilfalde Eder, som er Eders formaal: den evige freds velgjerning“. Det er nemlig en egenhed ved moralen — og det især med hensyn til dens grundsætninger om den offentlige ret, og altsaa til en ad erfaringens vej forstaaelig politik —, at jo mindre moralen lader den udvortes handlemaade afhænge af det foresatte maal, af den tilsigtede fysiske eller moralske fordel, des mer umiddelbart leder den dog i almindelighed dertil. Det kommer af, at den ad erfaringens vej frembragte almenvilje i et folk, eller i forskjellige folks indbyrdes forhold, netop er den, som bestemmer, hvad ret blandt mennesker er. Men denne forening af alles vilje kan, ifølge den menneskelige naturs indretning eller sammensætning, tillige være aarsagen til, at den tilsigtede virkning frembringes, og at retsbegrebet gennemføres, — alt dog under forudsætning af, at gennemførelsen af almenviljen sker følgestrængt.

Det er saaledes en grundsætning i den moralske politik, at et folk skal forene sig til en stat i kraft af frihedens og lighedens enegyldige retsbegreber; og denne grundsætning er ikke udsprungen af klog-

skab, men af pligt. Det kan ikke nytte, hvad der ogsaa indvendes herimod af politiske moralister. Lad dem kun snakke saa meget, de vil, om den naturnødvendige virkning af, at en mængde mennesker forener sig til et samfund, hvorefter da skulde følge, at hine grundsætninger skulde træde ud af kraft, og deres øjemed tilintetgjøres! Lad dem nok saa meget søge at bevise sin paastand ved eksempler paa slet organiserede forfatninger i gamle og ny tider, t. eks. demokratier uden repræsentations-system! Disse politiske moralister fortjener saa meget mindre at høres, som en slig fordærvelig teori selv fremkalder det onde, den spaar. En saadan teori sætter nemlig mennesket i klasse med de andre levende maskiner, hvem der kun fattes bevidstheden om at være ufri væsener for i deres eget omdømme at gjøre dem til de elendigste af alverdens skabninger.

Der gives en sætning, som har vundet et vist ry og er kommen i omløb som ordsprog, maaske paa grund af sin noget overmodige tone: *fiat justitia, pereat mundus* [lad retfærdigheden ske fyldest, om end verden skal gaa til grunde derved]! Det er alligevel en sand sætning, som i fri og folkelig oversættelse lyder saaledes: „lad retfærdigheden raade, om saa alverdens gavtyve skal gaa til grunde!“ Det er netop en smuk retsgrundsætning, som afskjærer alle listens og magtens krumveje. Dog maa den ikke misforstaas, som om den tillod at gjøre sin egen ret gjældende med yderste strænghed, — hvad der vilde stride mod den moralske pligtlære. Sætningen maa derimod forstaas saaledes, at den forpligter magthaverne til: ikke af ugunst eller af medlidenhed ligeoverfor andre at forholde nogen hans ret eller gjøre skaar i den. Dertil udkræves først en efter rene retsgrundsætninger ordnet, indre

forfatning af staten, og dernæst en forfatning for statens forening med andre nabostater eller ogsaa med fjærnere stater, saaledes at en lovlig udjævning af deres stridigheder kan finde sted, ligesom i en almindelig stat. — Denne sætning vil altsaa ikke sige andet, end at de politiske handleregler ikke bestemmes efter den velfærd og lykke, enhver stat kan vente af, at de følges, — ikke efter det maal, enhver af dem stiller sig, som om dette var statsvisdommens højeste, ad erfaringens vej bekræftede grundsætning. De politiske handleregler maa med andre ord — ikke bestemmes efter, hvad man vil, men efter, hvad man skal. De skal bestemmes efter retspligtens rene begreb, saaledes som dette er grundfæstet i den rene fornuft, — lad saa de fysiske følger deraf blive, hvilke de vil! Verden vil ingenlunde gaa under af den grund, at der bliver færre slette mennesker. Det moralsk slette har den fra sin natur uadskillelige egenskab, at det er selvmodsigende og selvødelæggende i sine bestræbelser, især i forhold til andre ligesindede. Og saaledes gjør de plads for det moralsk gode, om end fremskridtet foregaar langsomt.

*

*

*

Der gives altsaa *objektivt*, i teorien, aldeles ingen strid imellem moralen og politiken, men derimod *subjektivt*, d. v. s. i menneskenes egennyttige tilbøjelighed, som dog endnu ikke vil kunne kaldes praksis, fordi den ikke er grundet paa fornuftige handleregler. Subjektivt vil og kan gjerne en saadan strid vedblive, fordi den tjener til hvæssesten for dyden. Ifølge grundsætningen: *tu ne cede malis, sed contra audentior ito* [vig ej til side for det onde, men træd det saa meget dristigere imøde!]

bestaar dydens sande mod, i nærværende tilfælde, ikke saa meget deri, at vi med fast forsæt udholder de ydre onder og opofrelser, der uundgaaelig maa bæres med selve den kamp, vi har paataget os at føre, — som det derimod bestaar i, at vi i vort eget indre, ser stivt i øjnene og besejrer det onde princip, der ved sin argelist er saa meget farligere, som det lyver og bedrager, idet det misbruger fornuften til at retfærdiggjøre enhver overtrædelse ved at undskylde den med den menneskelige naturs svaghed.

Den politiske moralist har virkelig al grund til at sige: regent og folk, eller folk og folk gjør ikke *hinanden* uret, naar de med vold eller list fører krig mod hinanden, om de end overhoved gjør uret i at nægte retsbegrebet al agtelse, eftersom dette alene kunde grundlægge en evig fred. Naar imidlertid den ene overtræder sin pligt mod den anden, der netop er ligesaa retsstridig sindet imod hin, saa *sker* dem kun gjensidig ret, idet de indbyrdes ødelægger hinanden, — dog saaledes, at der af dette slags mennesker dog altid bliver saa mange tilbage, at de kan fortsætte dette spil indtil de fjerneste tider, for at omsider en gang en sen efterslægt kan have et advarende eksempel for øje. Forsynet i verdensløbet er herved retfærdiggjort; ti det moralske princip i mennesket udslukkes aldrig. Efter dette princip er det, at rets-ideerne skal gennemføres. Dertil er alene den oplysende fornuft istand. Den vokser uafbrudt med den altid fremskridende kultur, men dermed ogsaa skylden for hine overtrædelser. Hvad derimod ikke synes at kunne retfærdiggjøres ved nogen forsvarstale for det guddommelige forsyns forhold til det onde i verden, — det er selve skabelsen af et saadant slags fordærvede væsener,³⁶⁾ eller at saadanne

overhoved skal findes paa jorden (dersom vi antager, at det aldrig vil eller kan blive bedre med menneskeslægten). Men den domstol, hvorfra der i dette tilfælde skulde dømmes, er os altfor høj. Vi tør ikke i teoretisk henseende tillægge den højeste, for os uudgrundelige, magt vore begreber om visdom.

Til slige fortvilede følgeslutninger drives vi uundgaaelig, naar vi ikke antager, at de rene retsgrundsætninger har objektiv realitet, d. v. s.: at de lader sig virkeliggjøre. Og derefter maa da ogsaa nødvendigvis handles fra folkets side i selve staten, og fremdeles fra staternes side imod hverandre indbyrdes, — lad saa den ensidige erfaringspolitik indvende derimod, hvad den vil!

Den sande politik kan altsaa intet skridt gjøre uden først at have hyldet moralen. Og om end politik i og for sig selv er en vanskelig kunst, saa er dog dens forening med moralen aldeles ingen kunst. Ti moralen sønderhugger knuden, som politiken ikke kan løse, saa snart politik og moral kommer i strid med hinanden.

Menneskets ret maa holdes hellig, om det saa skal koste den herskende magt nok saa store ofrelser. Her kan man ikke dele midt over. Man kan ikke udtænke en af almennyttens betinget ret, en mellemting mellem ret og nytte. Nej, al politik maa bøje knæ for retten. Men netop derfor kan politiken haabe, om end langsomt, at naa saa højt et trin, at den derfra kan oplyse os med uudslukkelig klarhed.

II.

Om politikens overensstemmelse med moralen efter den offentlige rets oversanselige begreb.

Naar jeg ser bort fra hele indholdet, emnet eller *materien* i den offentlige ret — saaledes som retslærerne sædvanlig tænker sig den inddelt efter de forskjellige, ad erfaringens vej givne forhold imellem menneskene i staten eller ogsaa imellem staterne indbyrdes —, saa bliver dog endnu *offentlighedens form* tilbage for mig. Offentlighedens mulighed indeholdes i ethvert retskrav; ti der kan ikke tænkes nogen retfærdighed, som ikke vil kunne *offentlig forkyndes*. Men, da retten grunder sig paa retfærdigheden, vilde der altsaa heller ikke kunne gives nogen ret, naar dens kungjørelse ikke var mulig.

Muligheden af offentliggjørelse maa derfor ligge i ethvert retskrav. Om den i et givet tilfælde er tilstede, lader sig meget let bedømme. Det maa kunne skjønnes, om denne mulighed lader sig forene med den handlendes grundsætninger eller ikke. Og den kan saaledes afgive et let anvendeligt kjendemerke, der udspringer af selve fornuften. Lige som ved et forsøg af den rene fornuft kjendes nemlig straks falskheden eller det retsstridige i det tænkte retskrav (*prætensio juris*) derpaa, at offentliggjørelse ikke lader sig forene med den handlendes grundsætninger.

Det forudsættes nu altsaa, at man ser bort fra det indhold, som erfaringen alene har kunnet give stats- og folkerettens begreb, t. eks. det ondartede i den menneskelige natur, som gjør tvang nødvendig.

Forudsættes, at man ser bort fra alt sligt, kan man kalde følgende sætning den offentlige rets *oversanselige formel*:

„Alle de handlinger, som vedrører andre menneskers ret, og hvis maksime³⁷⁾ ikke taaler offentligheden, er uretfærdige“.

Denne grundsætning er ikke alene at betragte som *etisk* — henhørende til dyd-læren —, men tillige som *juridisk* — vedkommende menneskenes ret. Ti hvad vil man tænke om en maksime, som jeg ikke tør *aabent vedgaa* uden med det samme at udsætte min plan for at strande? — en maksime, som nødvendigvis maa *hemmeligholdes*, om planen skal lykkes? — en maksime, som jeg ikke kan være *offentlig bekendt*, fordi jeg da uundgaaelig vilde ægge alle til modstand mod mit forsæt? — Vil man ikke tænke, at grunden til, at alle nødvendigvis vil modarbejde min plan — hvad jeg oven i kjøbet selv fornuftigvis indser —, kun kan ligge i den uretfærdighed, hvormed den truer alle og enhver?

Denne grundsætning er i øvrigt kun *negativ*: den tjener kun som kjendemærke for, hvad der *ikke* er ret imod andre. Men det er en selvindlysende og sikker sætning. Desuden er den let at anvende. Dette vil indses af følgende eksempler fra den offentlige ret.

1. *Med hensyn til statsretten (jus civitatis)*, nemlig den indre, saa forekommer i den det spørgsmaal, som mange anser for vanskeligt at besvare, men som offentlighedens oversanselige grundsætning løser meget let: „er oprør et med retten overensstemmende middel for et folk til at afkaste den trykkende magt, som udøves af en tyran (*non titulo, sed exercitio talis* o: tyran ej af navn, men af gavn)?“ Folkets rettigheder er krænkede, og ham, tyrannen, sker ingen uret ved, at han stødes fra

tronen. Derom er ingen tvivl. Ikke des mindre er det dog i højeste grad uret af undersaatterne at søge sin ret paa denne maade; og de kunde lige saa lidt klage over uretfærdighed, naar de bukkede under i denne strid og bagefter maatte udstaa de haardeste straffe.

Her kan nu siges meget baade for og imod, dersom man vil drage sine slutninger fra retsgrundenes videnskabelig fremstillede læresætninger. Men den oversanselige grundsætning om den offentlige rets offentlighed — eller offentliggjørelse — kan spare sig denne vidtløftighed. Efter denne grundsætning spørger folket sig selv, inden den borgerlige overenskomst oprettes, om det vel drister sig til offentlig at kungjøre den maksime: i visse tilfælde at ville gjøre oprør. Man indser let, at folket vilde tiltage sig en retslig magt over sit overhoved, naar det ved en statsforfatnings stiftelse blev betinget, at folket i visse forekommende tilfælde skulde udøve magt imod overhovedet. Men i saa fald ophørte overhovedet at være overhoved; eller, naar begge dele betingedes ved statens oprettelse, saa vilde en saadan umuliggjøres, og dog var statens oprettelse, hvad folket vilde. Oprørets uret indlyser altsaa deraf, at man ved *offentlig at vedkjende* sig dets maksime, umuliggjorde sit eget forehavende, hvorfor man nødvendigvis maatte hemmeligholde den.

Det sidste vilde derimod fra statsoverhovedets side netop ikke være nødvendigt. Han kan frit ud sige, at han vil straffe ethvert oprør med hovedmændenes død, om disse end nok saa meget tror, at han paa sin side først overtraadte grundloven. Han er sig bevidst af være i besiddelse af den *uimodstaaelige* overmagt, og den maa ogsaa i enhver borgerlig forfatning indrømmes ham, fordi han uden tilstrækkelig magt til at beskytte enhver i folket

imod enhver anden, heller ikke har ret til at give befalinger til enhver. Men, naar han altsaa besidder denne overmagt, behøver han heller ikke at frygte for, at han ved at kungjøre sin maksime skulde umuliggjøre, hvad han vilde. Hermed staar det ogsaa i bedste sammenhæng, at, om oprøret lykkedes for folket, maatte hint overhoved træde tilbage i undersaaternes række; og lige saa lidt vilde han da kunne begynde noget oprør for atter at komme i besiddelse af magten, som han vilde blive dragen til regnskab for sin tidligere statsstyrelse.

2. *Med hensyn til folkeretten.* Om en folkeret kan der kun være tale, naar man forudsætter en eller anden retlig tilstand. Denne er den ydre betingelse for, at en ret virkelig kan blive mennesket til del. Folkeret indeholder nemlig allerede i sit begreb — som en offentlig ret — kungjørelsen af en almindelig vilje, der giver enhver sit. Og denne retslige tilstand (*status juridicus*) maa fremgaa af en eller anden overenskomst, der imidlertid ikke — saaledes som den, hvoraf en stat udspringer — maa være grundet paa tvangslove; den kan i alt fald ogsaa følge af en *vedvarende fri* association eller forening, lige som den ovennævnte føderalitet eller forbundet af forskjellige stater. Men uden nogen som helst *retslig tilstand*, der virksomt sammenknytter fysiske og moralske personer, altsaa i naturtilstanden, kan der kun være tale om en privatret.

Her indtræder nu ogsaa en strid imellem politiken og moralen, denne betragtet som retslære. Og her kan da ligeledes hint kjendemerke (kriterium) for maksimernes offentlighed med lethed anvendes, dog kun saaledes, at overenskomsten alene forpligter staterne til at haandhæve freden ind-

byrdes og tilsammen overfor andre stater, men derimod ingenlunde til at gjøre erobringer.

Der indtræder nu følgende tilfælde af tilsyneladende strid imellem politik og moral, hvormed tillige sammes løsning er given.

a) „Naar en af disse stater har lovet en anden magt: det være sig hjælp eller afstaaelse af lande, eller pengebidrag til krigsførsel el. lign., — saa er spørgsmaalet, om den i et tilfælde, hvoraf statens vel og ve afhænger, kan fritage sig for at holde sit ord under det paaskud, at den vil have sig betragtet som en dobbelt person: for det første som *suveræn*, da den (o: overhovedet) ikke staar nogen i sin stat til ansvar, men for det andet kun som øverste *statsebedsmand*, der maa aflægge regnskab for staten. Og slutningen gaar da ud paa, at staten i sidste egenskab er fritaget for at holde, hvad den i første egenskab har lovet“. — Men naar nu en stat, eller dens overhoved aabent vilde vedkjende sig denne sin maksime, saa vilde naturligvis enhver anden enten sky den eller forene sig med andre for at bekjæmpe dens egenmægtige optræden. Dette beviser, at slig politik, uagtet al sin sluhed, selv maa tilintetgjøre sit formaal, naar den vil gaa aabent tilværks, og at altsaa hin maksime maa være uretfærdig.

b) „Naar en nabomagt er vokset op til en frygtindgydende størrelse (*potentia tremenda*), kan man da antage, at den, efter som den *kan*, ogsaa vil undertrykke? og giver denne formodning de mindre magter en ret til et forenet angreb, endog uden foregaaende fornærmelse?“ — En stat, som vilde besvare disse spørgsmaal bekræftende, og lod sin maksime komme *offentlig* frem, vilde kun endnu sikrere og hurtigere hidføre ondet. Ti den større magt vilde forekomme de mindre. Og disses fore-

ning er kun som et svagt rør imod den, der véd at benytte *divide et impera* (del og hersk!). Ved en offentlig erklæring af denne statsklogskabens maksime tilintetgjør man altsaa nødvendigvis sit eget formaal. Altsaa er den uretfærdig.

c) „Naar en mindre stat har en saadan beliggenhed, at den bryder sammenhængen i en større, og denne for sit forsvars skyld anser det nødvendigt at danne et sammenhængende hele, er den da berettiget til at underkaste sig den mindre stat og forene dens landomraade med sit?“ — Man ser let, at den større stat ikke i forvejen maatte lade sig forlyde med en saadan maksime; ti enten vilde de mindre stater i tide forene sig, eller andre magter vilde komme i strid om dette bytte. Saaledes bliver denne maksime uigjennemførlig derved, at den kommer offentlig frem, — et tegn paa, at den er uretfærdig, hvad den ogsaa i høj grad kan være; ti at uretfærdighedens gjenstand er ringe, hindrer ikke den udøvede uretfærdighed i at være meget stor.

3. *Med hensyn til verdensborger-retten*, saa forbigaar jeg den her i taushed, fordi dens maksimer er saa overensstemmende med folkerettens, at de let vil kunne udvikles og bedømmes uden videre paavisning.

*

*

*

Nu har man vel saaledes fundet et godt kjen-detegn paa *uoverensstemmelsen* imellem politiken og moralen (som en retslære), nemlig i grundsætningen om folkerettens maksimers mulige uforenelighed med offentligheden. Men nu trænger man ogsaa til kunskab om, under hvilke betingelser politikens maksimer stemmer overens med folkenes

ret. Ti man kan ikke gjøre den modsatte slutning: at de maksimer, som taaler offentligheden, ogsaa af den grund er retfærdige. Det er nemlig klart, at den, som har den afgjorte overmagt, ikke behøver at skjule sine maksimer, hvor uretfærdige de end maatte være.

Betingelsen for muligheden af en folkeret overhoved er: at der først og fremst maa findes en *retslig tilstand*. Uden en saadan gives der ingen offentlig ret; men al den ret, der udenfor denne lader sig tænke (i naturtilstanden), er kun privatret. Nu har vi ovenfor set, at en føderativ tilstand, et forbund mellem staterne, der kun tilsigter krigens afvendelse, er den eneste, med disses *frihed* forenelige, *retslige* tilstand. Altsaa er politikens overenstemmelse med moralen kun mulig i en føderativ forening, som med nødvendighed hviler paa fornuftige retsgrundsætninger. Stiftelsen af en saadan — og det i det størst mulige omfang — er det retslige grundlag for al statsklogskab. Uden dette formaal er al dens kløgtige spidsfindighed ikke andet end vanvid og tilsløret uretfærdighed.

Denne uægte politik har imidlertid sin kneblære (kasuistik) trods den bedste jesuiterskole: — saaledes *reservatio mentalis*, eller det forbehold, man gjør i sine stille tanker, idet man affatter offentlige overenskomster i saadanne udtryk, at man i paa-kommende tilfælde kan fortolke dem til sin fordel ligesom man vil (f. eks. forskjellen mellem *status quo de fait* og *de droit*, o: mellem den tilstand, som er, og den, som burde være); — *probalismus*, som bestaar i at udgruble formentlige onde bagtanker hos andre og bruge dem som paaskud til fiendtligheder eller at bruge sandsynligheden af fredelige staters mulige overvægt som en retsgrund

til at undergrave dem; — endelig *peccatum philosophicum* (*peccatillum, bagatelle*):³⁸⁾ at holde det for en let tilgivelig smaating, naar en *liden* stat sluges af en meget *større* under paaskud af, at hvad denne vinder derved, vinder ogsaa det almene verdens-vel*).

Paaskuddet til slige maksimer gives i politikens tvetungethed med hensyn til moralen, idet hin vil bøje den ene eller den anden af dennes grene i retning af sine formaal.

Baade menneskekjærlighed og agtelse for menneskenes *ret* er pligt. Men medens hin kun er en *betinget*, er denne derimod en *ubetinget* pligt, en ligefrem bydende pligt, som den, der vil hengive sig til veldædighedens søde følelse, først maa være aldeles sikker paa ikke at have overtraadt. Med moralen i den første betydning (som etik) bliver politiken let enig om at give menneskenes ret til pris for deres overmænd. Men med moralen i den anden betydning (som retslære) for hvilken den maatte bøje sine knæ, finder den det raadeligt aldeles ikke at indlade sig; heller vil den bestride dens virkelighed og bortfortolke alle pligter i den hen-

*) Om saadanne maksimer vil nærmere oplysninger med hensyn til deres anvendelse findes i hr. hofr. Garves³⁹⁾ af handling: „Om politikens forening med moralen 1788“. Denne værdige lærde tilstaar straks til en begyndelse, at han ikke kan give et tilfredsstillende svar paa dette spørgsmaal. Men at godkjende moralens forening med politiken samtidig med tilstaaelsen af, at han ikke fuldstændig kan gjendrive indvendingerne derimod, synes at være en større fejlighed imod dem, som er meget tilbøjelige til at misbruge den, end det vilde være raadeligt at indrømme dem.

Oplysninger

(af oversætteren).

Hvor nedenfor henvises til følgende bøger, anføres ofte alene navnet paa udgiveren eller oversætteren og sidetal:

Kehrbach, Karl: Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf von *Immanuel Kant* (Reclam: Universal-Bibliothek nr. 1501). Leipzig 1881. XXXII + 56 s.

Lemonnier, Ch.: Essai philosophique sur la paix perpétuelle par *Emmanuel Kant* avec un préface de Ch. Lemonnier. Paris 1880. XV + 65 s.

Massoni, A.: Per la pace perpetua, progetto filosofico di *Emanuele Kant* (Sonzogno: Biblioteca universale nr. 135). Milano 1885. 87 s.

Morell, J. D.: A philosophical treatise on perpetual peace by *Immanuel Kant*. London 188?. IX + 91 s.

U. af R.: Den evige Fred. Et philosophisk Udkast af *Immanuel Kant*. Kjøbenhavn 1796. (IV) + 91 s.

Vogt, G.: *Immanuel Kant*. Zum ewigen Frieden. Nebst Auzügen aus anderen Kant'schen Schriften, betreffend den nämlichen Gegenstand. Bern 1867. VIII + 61 s.

1) (Side 8). „Den ydre anledning til Kants berømte „udkast“ til en „evig fred“ var afslutningen af freden i Basel den 5. oktober 1795“ [Kehrbach VIII—X]. „Ved denne anerkjendte Preussen den franske republik og ofrede allerede i præliminærartiklerne hele den venstre Rinbred. Foreløbig var dette offer vel kun tilsyneladende, nemlig indtil afslutningen af en almindelig fred. Men i en hemmelig artikel blev det forudsat, at den venstre Rimbreds aftrædelse til Frankrige skulde være endelig, medens der til gjengjæld derfor blev givet Preussen anvisning paa tysk landomraade som skadeserstatning. Med samme letsindighed, hvormed Preussen skilte sig ved lande og folk som ved ligegyldige ting, men med udsigt til godtgjørelse paa andre kanter, var ogsaa Østerrige tilbøjelig til at afstaa Belgien, naar Frankrige vilde skaffe det Bayern som vederlag. Saaledes blev folkeretten krænket af de ledende diplomater; disse syntes at behandle flere hundre tusen menneskers ve og vel, som om det kun gjaldt et spilleparti, hvorved de fineste intriger og kabaler gjorde udslaget.

„Kant delte neppe den mening, som flere daværende statsmænd skal have næret, at freden i Basel var indledningen til en almindelig fred for Tyskland. Han gennemskuede dens hulhed. Han kunde ikke tro paa dens holdbarhed. Han ansaa det for uværdigt at slutte en højtidelig, „evig“ fred, som i sig selv indeholdt spiren til nye krige; og han fandt deri uden tvil ideen til sin „1ste præliminær-artikel“, der frit . . . kan oversættes saaledes: „falsk fred gjør ny krig“.

Kants skrift har vel det alvorligste *indhold*, men tillige den lystige *form*. Han spotter over freden i Basel, idet han giver sin afhandling form af et „fredsinstrument“, som diplomaterne siger.

Han efterligner i det ydre en fredstraktats inddeling „præliminære“ (foreløbige) og „definitive“ (endelige) artikler o. s. v., ja tilføjer i den ny udgave (1796) endog en „hemmelig artikel“ lige som i Basel-„fredsinstrumentet“. [Kehrbach XIV—XV og Lemonnier III—IV]. „Forfatteren ler med det ene øje, og græder med det andet“.

²⁾ (Side 10). Kant „harmedes over, at man handlede med folk, som om det kunde være fæ, og han synes at have udtrykt denne harme i sin „2den præliminær-artikel“. Dette udelukker ikke, at han tillige kan have havt andre bevæggrunde til denne artikel, især til dens slutning om „udleje af tropper“. Den satiriske Fredrik II af Preussen lod den sædvanlige kvægtold opkræve af alle de tropper, som berørte den preussiske grænse, for at beforders over til krigen mod Amerika; og det, fordi man havde opkjøbt fornuftige væsener som umælende dyr“ (Vogt VII note). „Det var“ — i følge Lemonnier (5, 1), som henviser til *Éphémérides Joigneaux* af 27/2 1776 — „hertugen af Brunsvig, landgreven af Hessen-Kassel og arveprinsen af Hessen, som saaledes havde forpligtet sig til for penge at levere England 16,968 soldater, til krigen imod Amerika og til at tage dem, der ikke dræbtes, tilbage igjen. En bestemt pris skulde England, ifølge kontrakten, betale for stykket af enhver falden soldat, og samme pris som for 1 død betaltes for 3 lemlæstede“. (Prisen for en død var 250 frank = 180 kr. — en meget billig pris for et menneskeliv!)

³⁾ (Side 12). Uden tvil tænker Kant her paa „det ny fordævelige statsgjældssystem, som netop var indført i England under Georg III“. (Jfr. Massoni 27 (1), hvor „Guglielmo III“ vist er en trykfejl).

4) (Side 12). Finansvidenskaben er nu vel snart, i alt fald i teorien, paa det rene med at statslaan ej bør optages med krig for øje. Den tyske nationaløkonom *O. Michaelis* siger træffende, idet han holder paa, at nutidens trang skal afhjælpes med nutidens midler: „Krigen udskyder ikke fremtidskrudt af fremtidskanoner“ (anført i Holtzendorffs „Rechtslexikon“ III, 1 (1881) s. 730). Kants samtidige, den berømte engelske nationaløkonom *Adam Smith* (1725—1790), har allerede udtalt sig stærkt imod at bruge statslaan til krigsførsel („Wealth of Nations,“ 5. bogs 3. kap.; i *F. Dræbys* oversættelse af Smiths „Undersøgelse om National-Velstands Natur og Aarsag“ II (Kbh. 1780) er det side 639—640). Denne udtalelse gjengives ogsaa af den franske forfatter *P. Leroy-Beaulieu* i hans „*Traité de la science des finances*“ (2. édit.) II (Paris 1879) s. 234—235, hvorefter han meddeler nogle af *Gladstones* udtalelser i Englands underhus d. $\frac{6}{3}$ 1854 (Hansard: Parliamentary Debates, s. 357 fg.). *Beaulieu* oplyser senere (s. 247), at *Gladstones* praksis des værre ikke faldt sammen med hans teori saa meget, som man kunde ønske. Dette fremgaar bl. a. af en meget interessant fremstilling af, hvorledes England har tilvejebragt midlerne til de krige, det har ført fra 1688 til 1869 (s. 243—245). Af omkostningerne til disse krige — i alt 1,235,741,206 pund sterling — er den langt overvejende del tilvejebragt ved statslaan, kun den mindste del ved skat. Og her er endda kun tale om de *overordentlige* (af selve krigen foraarsagede) udgifter. Se desuden *Roscher*: System der Volkswirtschaft IV (Stuttgart 1886) s. 542, 11 (§ 129), samt *Androclès*: Anathème à la guerre (Bruxelles, chez X. Havermans) 1889, pag. 143.

⁵⁾ (Side 13). „Non-interventions-principet“ eller „Ikke-indblandings-grundsætningen“ har siden Kants dage mer og mer vundet overhaand i teorien, om den end er langt fra at være gennemført i praksis. Det største fremskridt skete vist nok i denne henseende ved erklæringen af den s. k. „Monroedoktrin“ (1823), se bl. a. *Calvo*: Dictionnaire de droit international I (1885) s. 512—514. Kants mening om ikke-indblanding nævnes bl. a. af *Rotteck*: Das Recht der Einmischung in die inneren Angelegenheiten eines fremden Staates vom vernunftrechtlichen, historischen und politischen Standpunkte erörtert (Freiburg im Breisgau) 1845 s. 15; *Calvo*: Le droit international I (1880) s. 233; og *Mohl*: Encyclopädie der Staatswissenschaften (1859) s. 424. Foruden den rige og oplysende literatur om dette emne, som nævnes i *Francis Hagerups* oversættelse af *Holtzendorff*: Den europæiske folkeret (Kristiania 1885) s. 53, skal end videre henvises til *Fr. Martens*: Völkerrecht (ved *Bergbohm*) 1883, s. 281 fg.; *Heffter & Geffcken*: Europ. Völkerrecht, 7. Ausg., 1881 s. 105—107; *Bluntschli*: Moderne Völkerrecht 1868 s. 265 (§§ 474—480); og *Mohl*: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften I (1855) s. 420—421.

⁶⁾ (Side 13). I følge en udmærket nulevende folkeretslærer, *Bulmerincq* („Völkerrecht“ i Handb. d. öffentl. Rechts I, 2 (1884) § 92, s. 363) er „snigmord af personer, som tilhører den fiendtlige armé eller nation“ forbudt. Af samme mening er *Martens* (ved *Bergbohm*: „Völkerrecht“ II (1886) § 110, s. 489), som siger, at „den nuværende lov- og sædvanemæssige krigsret forbyder“ bl. a. „snigmord af fiendtligt militær, t. eks. ved udsendte mordere, og overhoved ethvert perfidt (troløst)

drabsmiddel“. *Hefter* (ved *Geffcken*: „Europ. Völkerrecht“ (1881, § 125, s. 262) kommer Kants udgangspunkt nær, i det han fordømmer de krigsmidler, „som krænker den tillid“ („Treue“), „som af fienden vises selv imod fienden;“ og han fortæller: „ære og egen interesse forbyder saaledes snigmord paa fienden“ o. s. v. Det samme gjælder den berømte *Bluntschli* („Völkerrecht“, udg. 1868, § 561, s. 313), som endog fordømmer, at man hemmelig sniger sig efter en fiende og nedstøder eller nedskyder ham. [Oversætteren fulgte, som dragonofficer 1864, nogle tyske officerer, der havde været som parlamentærer hos den danske general, udenfor forpostkæden. „Her“, sagde jeg til dem, „blev nylig en af mine dragoner skudt, paa en nederdrægtig maade, bagfra gennem hovedet, af en ung, tysk løjtnant“. — „Det er ogsaa blevet taget denne meget ilde op“, svarede en af de tyske officerer]. *Calvo* (*Droit international III* (1880) § 1834, s. 151) udtaler sig mindre bestemt, men anfører nærmest andre forfatteres mening, og giver gode historiske efterdømmer. [Det er et spørgsmål, om Niels Ebbesens daad 1340 vil vedblive altid at staa i samme straalglans som hidtil]. *Holtzendorf* (overs. af *Hagerup*, Kristiania 1885, s. 116) siger derimod ligefrem, at „ogsaa mod en fiende kan der øves lumpent forræderi: forgiftninger, forsætlig udbredelse af sygdomssmitte, mord ved tingede banditter“. Man skal derfor ikke stole for trygt paa, at Kants 6te foreløbige artikel ikke længer behøver at indprentes. Da oversætteren, som kadet og ung officer, blev undervist i felttjeneste, lærtes ogsaa kunsten at snigmyrde, nemlig fremgangsmaaden ved at ophæve en fiendtlig post, som indledning til et natligt overfald. Læres slikt ikke endnu vore sønner som soldater? — En noget udførligere

afhandling end de ovennævnte findes af *R. v. Mohl* (i „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik“ 1860 I. s. 765—778): „Ueber völkerrechtswidrige Kriegsmittel“.

⁷⁾ (Side 13). Næsten alle under ⁶⁾ nævnte forfattere omtaler i samme sammenhæng brug — eller rettere misbrug — af *giftige* midler i krig. I retning af humanere krigsførelse er siden Kants tid et stort fremskridt sket ved alle europæiske magters vedtagelse af Genfer-konventionen af 22 august 1864 (Martens: N. R. G. XVIII 607) om saarede krigsmænds behandling paa valpladserne og ved ambulancerne. Det samme gjælder Petersburgerkonventionen af 11 december 1878, der forbød brugen af sprængprojektiler under 400 grams vægt, hvorved unødvendige fysiske smerter foraarsages. En lignende almindelig tilslutning fra alle civiliserede staters side finder endnu ikke Brysseler-deklarationen om „love for krigen til lands“. Disse, som er udgivne af „Institut de droit international“ 1881, øver alligevel en stor moralsk indflydelse (jfr. Martens „Völkerrecht“ II (1886) s. 483—84). Ikke des mindre bør fredsvenerne i denne militaristiske tid være paa sin post imod, at der ikke ubemærket sker tilbagefald til det gamle barbari. Saaledes er det et spørgsmaal, om ikke kobberhylsen om projektiler til de ny 8 millimeters repetergewærer let efterlades i saarene, og gjør disse ulægelige ved blodforgiftning (jfr. bl. a. mine udtalelser i Danmarks folketing den 17 januar 1888 sp. 1767—1769). Vil fredsvenerne udrette noget praktisk, maa de ikke forsømme at følge krigskunstens og krigsvidenskabens nyeste udvikling. Tomme fraser og deklamationer imod krigens afskylighed udretter ikke mere end skud med løst krudt.

8) (Side 13). Det er en yndet, militaristisk paastand, at krigen slaar en streg over alle traktater mellem de krigsførende magter. At dette er urigtigt, indses let allerede deraf, at mange traktat-bestemmelser netop har hensyn til en kommende krig, og altsaa egentlig først træder i kraft ved en saadans udbrud. Men naturligvis er der ogsaa bestemmelser, som træder ud af kraft under krig mellem de stater, som har sluttet traktaterne. Hvilke bestemmelser der er af en saadan natur, oplyses nærmere af folkeretten. At *værne om traktaternes hellighed* er et saa meget vigtigere formaal for fredsvenerne, som krigsvenerne gjør sit til at nedbryde al agtelse for mellemfolkelige traktater. Kunde det lykkes dem at nedbryde selve traktaterne, blev den almindelige rets-usikkerhed mellem staterne endnu større. Det var for militaristerne „rørte vande at fiske i“, jfr. min afhandling i „Tilskueren“ (udgiven af *N. Neergaard*) 1886 s. 316—325: „Hvad traktaterne er værd“ og s. 643—644: „Gjenmæle til „ “ (hvilket mærke af bladet „Politiken“ paastaas at tilhøre den danske krigsminister *Bahnsen*).

9) (Side 16). Den italienske oversætter af Kants bog (*Massoni* 32—33, note), gjør med rette opmærksom paa, at Kant altsaa ikke deler *Rousseaus* berømte teori om den s. k. „naturlig tilstand“ i menneskeslægtens barndom og om aarsagerne til samfundstvistighederne, uenigheder, som er mer rodfæstede i den menneskelige natur, end forfatteren af „Samfunds-overenskomsten“ (*Contrat social*) antager (se *Rousseau: Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes* og *Discours sur les arts*). Udbyttet af de videnskabelige granskninger over menneskenes og folkenes natur — antropologien

og etnografien — stemmer snarere med Kants end med Rousseaus lære. Det oprindelige menneskes — saavel som nutidsmenneskets — liv er en haard, daglig kamp imod naturens besjælede eller sjælløse kræfter. Ideen om et arkadisk broderskab mellem menneskene var en af de drømme, som var opstaaede hos filosofen fra Genève paa grund af hans oprigtige kjærlighed til sine medmennesker, men som ikke bundede i strenge og fordomsfri, videnskabelige undersøgelser. I denne som i saa mange henseender har menneskeslægten ikke sin ideale tilstand i den fjerneste fortid, men snarere i den fjerneste fremtid, hvortil det uendelige fremskridt altid nærmer os, selv om vi ikke naar idealet i den endelige verden. *Massoni* — hvis mening, men ikke ord her er gjengivne i uddrag — henviser sluttelig til nyere forfattere som *Lubbock*, *Tyler*, *Bastian*, *Häckel* og *Spencer* („*Sociology*“).

¹⁰⁾ (Side 21). Baade *Vogt* og *Kehrbach* har i sine udgaver af Kants skrift, bag paa titelbladet, aftrykt følgende udtalelse af den udmærkede, engelske historiker og filosof *David Hume* (1711—1776): „Naar jeg ser to nationer i krig mod hinanden, er det, som om jeg saa to berusede karle, der i en porcellænshandlers butik slaar løs med knipler. Ti ikke nok med, at de skal have lang tid til at helbrede de buler, de giver hinanden, — de maa desuden bagefter betale al den skade, de anretter“. — Begge de nævnte udgivere har fundet disse ord gjengivne af Kant selv (i Hartensteins udgave af hans værker 1838 I, s. 297).

¹¹⁾ (Side 23). *Lemonnier* (IX) bemærker hertil med føje, at han ikke uden forbehold kan

istemme Kants dom om den demokratiske form. Grundsætningen om myndighedernes adskillelse bestrider Lemonnier ikke; den lovgivende myndighed bør saaledes aldrig kunne udøves af de samme personer, som besidder den udøvende myndighed, og ej heller denne forenes med den dømmende; dette følger af selve den menneskelige aands natur. Men ny erfaringer, som gjøres og gjentages dag for dag, især i flere svejtserske kantoner, lærer os, at et folk, som har naat et vist kulturtrin, meget vel kan udøve den lovgivende myndighed umiddelbart, uden at politikens og moralens grundsætninger krænkes derved.

¹²⁾ (Side 24). Denne note af Kant er dog uden tvivl ironisk. Han maa vel mene det modsatte. Ellers kan han ikke ovenfor have ment sin ros over Fredrik II som „statens første tjener“ alvorlig, — et udtryk som kejser Wilhelm II ogsaa har anvendt paa sig selv i sin første trontale 1888. Eller skjelner Kant maaske imellem de „lave“ udtryk, som „høje“ personer anvender paa sig selv (paven har endog engang kaldt sig selv „Guds trælles træl“, *servus servorum Dei*), — og de „høje“ udtryk, de kræver af andre? Begge dele synes at vidne om, at man paa visse samfundshøjder tit aander i en dunstkreds af løgn.

¹³⁾ (Side 25). Vel har Kant: „Lass über die beste Regierung Narren streiten; die best geführte ist die beste“ som Popes ord; men meningen er „regjeringsform“, og Pope udtrykker sig ogsaa (i epistel III, linie 304) ifølge *Morell* (32) saaledes:

For forms of government let fools contest,
Whate'er is best administred is best.

¹⁴⁾ (Side 25). Ifølge *Morell* (32) er Swifts udtryk: „merely cracked a nut to find a worm“.

¹⁵⁾ (Side 26). Her synes det mest passende at henweise til *Lemonniers* træffende bemærkning om begge de to første „endelige artikler“ under ét: „I disse to artikler og i de glimrende forklaringer, hvormed Kant oplyser dem, har han paa engang indesluttet politikens teori og praksis, grundsætningen og dens anvendelse. Uden overdrivelse kan man sige, at folkenes fremtid er ordnet i disse par hundrede linier. Ti det er ikke alene til Europas fred, at filosofen sigter, men til verdensfreden; og tankerigtig er disse to ideer i virkeligheden sammenknyttede. Den sande fred maa nemlig være almindelig og vedvarende“ (Lemonnier IV).

¹⁶⁾ (Side 27). I første oplag (1795) gjentager Kant paa dette sted noten under 3dje foreløbige artikel (om smeden, der ikke tager det gloende jern ud af ilden med hænderne, naar han har tænger). I 2det oplag (1796) har Kant flyttet denne note fra hint til dette sted.

¹⁷⁾ (Side 28). Ironisk er Kant, idet han nævner den folkeretlige videnskabs ypperste grundlæggere. Hollænderen *Hugo Grotius* (1583—1645) udgav 1625 sine tre bøger „om krigens og fredens ret“, som Gustav II Adolf altid førte med sig, og som inden 1758 allerede havde oplevet 45 udgaver. *Samuel Pufendorf* (1632—94) — der bl. a. ogsaa skrev Gustav II Adolfs historie — udgav 1672 sine otte bøger om „natur- og folkeretten“ (tysk født, endte han som svensk og senere dansk-norsk diplomat). Medens de to første skrev paa latin, skrev svejtseren *Emer. de Vattel* (1714—67) paa fransk: *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, udgivet 1758. — Vor tid kan til-

føje sin forundring over, at grundsætningerne i en bog som Kants „evige fred“ endnu ikke mer end hidtil har gjort sig gjældende. Det vidner om, hvor ringe vor tids retsbevidsthed endnu er i mellemfolkelige forhold.

¹⁸⁾ (Side 29). Dette stykke er egentlig *kjerpunktet i Kants skrift*. De sidste linier aftrykkes stærkt fremhævede af den franske *Moniteur universel*, som den 3 januar 1796 indeholdt en rosende anmeldelse af „den evige fred“. Næsten hele stykket — og tillige det næste stykke — aftrykkes ligeledes i et fortrinligt lille skrift: „*Fédération et arbitrage, rapport du Comité central à l'Assemblée du 4 septembre 1887*“, affattet af *Lemonnier*, der, som præsident for den Internationale Freds- og Friheds-Liga, paa denne central-komités vegne, forberedte eller begrundede en vigtig beslutning paa aarsmødet i Genève. Han viser tillige, hvorledes ligaen altid har virket i overenstemmelse med Kants her udtrykte tanke. „Europas Forenede Stater“ er ogsaa titlen paa ligaens organ i pressen. *G. Vogt* (III—VI) siger i fortalen til sin 1867 besørgede folkeudgave af Kants „evige fred“, at denne foranstaltning staar i forbindelse med grundlæggelsen af den Internationale Freds- og Friheds-Liga, som dengang havde sin central-komité i Bern, hvor Vogt var udvalgets formand. „Teoretisk kan man da holde fredens opgave for løst“ — mener *Lemonnier* i ovennævnte „Rapport“*) — „og hvor stor end den praktiske vanskelighed unægtelig er, saa bestaar den dog alene i at gjøre denne teori gjældende i handling“.

*) Side 60 i „Bulletin officiel“ om fredsmødet i Genève d. 6. sept. 1887.

Som et forberedende praktisk skridt er bl. a. anbefalet: vedvarende voldgiftstraktater imellem nabo-stater. Se bl. a. *Fr. Bajer*: „Krigs forebyggelse ved voldgift“ (Studentersamfundets smaaskrifter 1886 nr. 35 s. 13 fg.) og Folketingets forhandlinger d. 27 marts 1888 sp. 5217—22.

¹⁹⁾ (Side 31). Fri oversættelse af Kants udtryk: „was *in thesi* rigtig ist, *in hypothesi* verwerfen“. Herved ændres Kants mening ikke. Man sammenligne hermed Kants afhandling fra 1793: „Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie rigtig sein, taugt aber nicht für die Praxis“. Den hidhørende del af dette skrift er aftrykt i slutningen af *Vogts* udgave af „Zum ewigen Frieden“ s. 53—56.

²⁰⁾ (Side 31). *Lemonnier* (IX—XII) gjør opmærksom paa, at Kant, i forklaringen til sin 2den endelige artikel, et øjeblik synes at vakle imellem to løsninger af opgaven: den evige fred. *Folkestaten* (*civitas gentium*) eller *fristatsforbundet* — som Nordamerikas Forenede Stater eller Svejts's Forbundsstat i nutiden, Europas Forenede Stater i fremtiden, men udvidet til alle stater — er den løsning, han først foreslaar. Men, paa grund af vanskelighederne ved i en overskuelig fremtid at faa endog gamle monarkier ind i en saadan ordning, slutter han med at tilraade, at man foreløbig nøjes med at virke for et *fredsforbund* (*foedus pacificum*). Uden at tabe det endelige, fuldkomne maal af syne følger Freds- og Friheds-Ligaen Kant ogsaa heri, idet den tilraader foreløbig at virke for afslutningen af *vedvarende voldgiftstraktater* mellem staterne (se bl. a. „Recueil officiel des résolutions de la Ligue. Genève et Paris 1888“. S. 53—64).

²¹⁾ (Side 31). „Indenfra fnyser det rædsomme, ugudelige raseri med blodig mund“.

²²⁾ Side 32). *Lemonnier* (s. XIII) gjør opmærksom paa, at Kant her rører ved — hvad nu kaldes — *det sociale spørgsmaal*. Men da var der endnu ingen *Saint Simon, Fourier, Owen*, — og „proletariatet“ var egentlig ikke til. Frankrige havde neppe givet signal til den feudale ordnings politiske og sociale nedbrydning. Modsætningen mellem kapital og arbejde var endnu ikke traadt frem. Frikonkurrancens herredømme havde endnu ikke bredet sig. Vel var der fattige, elendige, udbyttede, men endnu ikke „proletarer“. Først maatte det sociale spørgsmaal fødes. Arbejdets frihed maatte have givet handel, videnskab og industri et mægtigt opsving. Men skal frihed, lighed, broderskab og retfærdighed ikke være tomme ord, maa den politiske og den sociale opgave omsluttet af den moralske opgave. At forestille sig det sociale spørgsmaal løst ved den raa magt er det samme som at nægte retfærdigheden, i hvis navn man mener at handle; det er det samme som at handle imod sin egen grundsætning. „Kant har løst det sociale spørgsmaal uden at have fremsat det“.

²³⁾ (Side 34). Den lange, lærde note om Kinas navn, dets stavemaade m. m. udelades her, lige som i flere oversættelser, da den ikke væsentlig hører med til skriftets grundtanker.

²⁴⁾ (Side 35). „En gang bød han, altid adlyder de“.

²⁵⁾ (Side 37). „At parre griffe med heste“. Griffen er en løve med ørnehoved- og vinger; dette uhyre omtales i fablerne.

26) (Side 37). „En enkelt grund hjælper ikke“ (eller: er ikke nok). Kant paaviser her den selvmodsigelse, hvori visse religiøse retninger ofte gjør sig skyldige. „Næst Vorherre har maderia helbredet det barn“, sagde en gang til mig en dansk, pietistisk præst, som jeg besøgte. — F. B.

27) (Side 39). Det mellem [] indklamrede findes ej hos Kant, men er af oversætteren indskudt i teksten til nærmere oplysning for læsere, som ikke straks mindes Ikaros's skjæbne.

28) (Side 45). Fr. Bouterwek (f. 1766 d. 1828) var da en af Kants ivrige tilhængere, havde siden 1791 holdt forelæsninger over dennes filosofi i Göttingen, ved hvis universitet han 1797 blev professor. Han var tillige digter og literaturhistoriker.

29) (Side 48). Hele dette afsnit — „Anden tilføjelse“ — findes ikke i Kants 1ste udgave fra 1795, og derfor heller ikke i den første danske oversættelse, som er foretagen derefter. Dette afsnit er tilføjet i 2den udgave („Neue vermehrte Auflage“) fra 1796.

30) (Side 50). *Lemonnier* skriver i fortalen til sin oversættelse (side V), at dette „Tillæg“, og i særdeleshed sammenligningen mellem den moralske politiker og den politiske moralist, „synes skrevet igaa“. Side V—VIII af hans fortale (oversat i den italienske udgave, 1885, s. 10—14) burde læses af enhver, som vil studere Kants „evige fred“ nøjere. Endnu paa fredsligaens aarsmøde i Genf den 4 sept. 1887 kommer *Lemonnier* tilbage til dette emne: „Kant, som blev revolutionens sande filosof, idet han var den første, der klart fremstillede den moderne rets grundlag, lader os se, at folkeretten ikke har nogen anden grundvold end

moralen, og at moralen, der er den samme for individerne og for folkene, har til grundsætning menneskets personlige selvstyre, moralske frihed, eller autonomi“ (Bulletin officiel de la Ligue internationale de la paix et de la liberté 1887 pg. 59—60).

³¹⁾ (Side 52). „Vi er alle fredsvener. Vi vil jo alle virke for freden. Hvorfor da danne foreninger?“ — Sligt hører man ofte, naar man opfordrer folk til at slutte sig til fredsforeningerne, der over hele verden staar i forbindelse med hverandre. Især i Norge skal man tit kunne høre sligt. Til dem, som siger sligt, er Kants ord lige som skrevne den dag i dag: det er ikke nok, at alle vil det *hver især*; det gjælder at *forene* alles vilje.

³²⁾ (Side 56). En noget lignende advarsel imod i politiken for meget at stole paa „juristerne“ findes i en 1872 af den bekjendte engelske forfatter *Edw. A. Freeman* udgiven afhandling, oversat paa dansk af *Osk. Hansen* som no. 45 af „Dansk Folkebiblioteks“ smaaskrifter: „Den engelske forfatnings udvikling“, især side 116—137. Uagtet Freeman taler om fortidens og Kant om fremtidens statsbygning, falder deres dom om juristernes fejlsyn dog sammen paa en saa mærkelig maade, at man næsten skulde tro, at Freeman havde tænkt paa Kants ovenstaaende udtalelser, da han skrev sin udmærkede afhandling.

³³⁾ (Side 58). Grundsætningen „del og hersk“ skal — i følge *O. Arlaud*: „Bevingede Ord“. Supplement. Kbh. 1881. Side 137 — tidligst, om end i en noget anden form, være udtalt af den franske konge Ludvig XI (1461—83).

34) (Side 59). „Causæ non causæ“ er en sætning, som er saa vanskelig at oversætte, at de andre oversættere helt har undladt det, ja til dels endog udeladt sætningen. Meningen er uden tvil, at aarsager er ikke altid sande aarsager. I dette tilfælde giver de borgerlige loves tvang det hele et moralsk skin, men denne aarsag er kun tilsyneladende, hvorimod den sande aarsag vilde være, at man selv *vilde* det gode. „Causæ“ betyder både „aarsager“ og „grunde“. „Aarsagerne“ — de borgerlige loves tvang — er ikke „grundene“, hvilke fattes, fordi den gode vilje fattes. Det latinske ordspil kan naturligvis ikke gjengives.

35) (Side 62). Den danske oversætter i 1796, „U. af R.“, udelader helt dette punktum, hvori republikken lovprises. Mon forsætlig?

36) (Side 66). Er det for dristigt at antage, at *skabelsen* er en myte i det hele taget? Løses alle slige gaader ikke lettere ved at antage, at verdenssjælen (Gud) og verdenslegemet (materien) er lige evige, lige oprindelige? Har Gud skabt verden, maa der forud for verdens skabelse have været en tid (evighed), i hvilken Gud var helt alene, uden nogen som helst gjenstand for magt, visdom, godhed og alle andre egenskaber. Er det passende at tænke sig det højeste væsen saaledes svævende i det tomme rum, helt alene? Anses derimod Gud for verdenssjælen i verdenslegemet, begge lige evige, og begge fra evighed til evighed hinanden mer og mer gjennemtrængende eller fuldkommengjørende, da har man her et tilbedelsesværdigt forbillede for „det uendelige fremskridt“. Under denne titel skrev overs. en afhandling i maanedsskriftet „Sanning-sökaren“ (udg. af V. Pfeiff), Stockholm 1883, s. 69—74, i hvis slutning ovenstaaende antydedes.

I samme tidsskrift (1884, s. 273) berørtes det samme atter i „Antydninger om darwinismens forenelighed med udødelighedstroen“. Den antagelse, „at Gud ikke har skabt verden“ (∴ frembragt den af intet), synes bestyrket ved Kants her udtalte mening. Vil man endelig redde udtrykket „skabelse“ (om Guds forhold til verden), da bliver „skabelse“ en handling, som varer fra evighed til evighed. Den er uden begyndelse og ende. Den fortsættes i det uendelige.

³⁷⁾ (Side 69). Vanskeligheden ved at oversætte ordet „maksime“ i „Tillæg II“ har jeg omtalt i „Vor Tid“ d. 1/11 1887, s. 341. Efter nøjere overvejelse mener jeg, at her ved „maksime“ nærmest maa forstaaes: „den handlendes grundsætninger“ eller de regler, som tjener til rettesnor for hans handlinger. Dette stemmer ogsaa med Kants udtryk i det foregaaende.

³⁸⁾ (Side 75). At „*bagatelle*“ skulde komme af „*peccatillum*“ (smaasynd), formindskelsesord af „*peccatum*“, — som Kant synes at mene — bekræftes ikke af den nyere sprogvidenskab.

³⁹⁾ (Side 75). *Chr. Garve*, f. 1742, d. 1798, tysk filosof. — Den første danske oversætter af „Den evige fred“ (1796. „Tyge Rothes minde helliget“) nævner Garve i sin „Forerindring“, der slutter saaledes: „Et følgende hefte skal indeholde en oplysende kommentar, efter det *mønster*, som Garve har givet i den bekjendte oversættelse af Cicero“. Derfor staar der paa titelbladet: „Fordansket med en oplysende kommentar. Første hefte“. Men — andet hefte udkom aldrig. Ej heller tør disse, 93 aar senere tilføjede, oplysninger, i nogen maade kunne gjøre krav paa at kaldes en kommentar. Det maa overlades en filosof at give os en saadan.

⁴⁰⁾ (Side 76). I en note til den danske oversættelse af 1796 heder det: „Der siges, at man kan haabe en naturret af Kant“. Desværre et skuffet haab!

Udførligere indholdsfortegnelse.

	Side.
Forord (af oversætteren)	3
Immanuel Kant: Den evige fred (oversat)	
Indledning	7
I. <i>Foreløbige artikler.</i>	
1. Intet hemmeligt forbehold	8
2. Ingen stats erhvervelse ved arv o. s. v.	9
3. Ingen staaende hære	10
4. Ingen statsgjæld til ydre anliggender	11
5. Ingen indblanding	12
6. Ingen uærlige krigsmidler	13
Om forbuds- og tilladelseslove i almindelighed. . .	14
II. <i>Endelige artikler.</i>	
Indledning	16
1. Statsforfatningen skal være republikansk. . .	18
2. Folkeretten skal grundes paa føderalisme. . .	26
3. Verdensborgerretten betinges af besøgsretten . .	32
<i>Første tilføjelse.</i> Garantien for den evige fred . .	35
<i>Anden tilføjelse.</i> Hemmelig artikel til den evige fred	48
<i>Tillæg.</i>	
I. Om noverensstemmelsen mellem moralen og politiken med hensyn til den evige fred	50
II. Om politikens overensstemmelse med moralen efter den offentlige rets oversanselige begreb. .	68
Oplysninger (af oversætteren)	78

blive et udvalg af den civiliserede verdens literære skatte, og at jeg i valget vil søge raad hos erfarne og kyndige mænd. Jeg burde maaske for tydeligheds skyld tilføje, at „**Bibliothek for de tusen hjem**“ ikke er beregnet paa nogen bestemt samfundsklasse, men paa alle klasser og især paa de mange individer og familjer af alle dannelses-grader, for hvem besiddelsen af et vel forsynet bogskab af økonomiske grunde hidtil har været en umulighed.

Fagerstrand pr. Høvik i Juli 1887.

Joh. Sørensen.

Af bibliothek for de tusen hjem er udkommet og at faa tilkjøbs i alle boglaerer:

No. 1—2.	Bjørnstjerne Bjørnson: „Støv“, ny udgave . . .	Kr. 0.20
3—7	Ludvig Holberg: Peder Paars	« 0.50
8—11.	Joh. Herm. Wessels Skrifter	« 0.50
13—18.	Herbert Spencer: Om opdragelsen	« 0.60
19—20.	Iwan Turgenjeff: Punin og Baburin	« 0.20
21—25.	Th. B. Macaulay: Fredrik den store	« 0.30
24.	Guy de Maupassant: To fortællinger	« 0.10
25—29	Ph. C. Hartmann: Menneskets fysiske liv	« 0.50
30.	Guy de Maupassant: Fire fortællinger	« 0.10
31—33.	Daniel Defoe: Robinson Crusoe	« 0.80
39—41.	Berger: Sygdommes betydning for ægteskabet	« 0.30
42—44.	Leo Tolstoy: Huslig lykke	« 0.30
45—46.	Olav Johan-Olsen: Udviklingslæren	« 0.20
47—48.	Gustave Droz: Han og hun og guttemand	« 0.20
49—51.	Volsungernes saga ved Ulleland	« 0.30
52.	Washington Irving: Skissebogen I	« 0.10
53—56.	H. T. Buckle: Præstevældet i Skotland (udsolgt)	« 0.40
57—58.	J. mile Zola: Tre fortællinger	« 0.20
59—62.	J. E. Sars: Historisk indledning til grundloven	« 0.40
63.	Washington Irving: Skissebogen II.	« 0.10
64—66.	H. Taine: Napoleon Bonaparte	« 0.30
67.	P. K. Rosegger: Fortællinger fra Steiermark I	« 0.10
68.	Octave Feuillet: Din hustru	« 0.10
69—70.	Petter Dass: Nordlands Trompet	« 0.20
71.	P. K. Rosegger: Fortællinger fra Steiermark II	« 0.10
72—79.	Fremmedordbog	« 0.80
80—82.	Den norske jurylov 1887	« 0.30
83—85.	Luther: Reformationsskrifter	« 0.30
86—88.	Dickens: En julesang paa prosa	« 0.30
89—90.	Reuter: Onkel Bræsigs reiseeventyr	« 0.20
91—93.	Daudet: Naar kunstnere gifter sig	« 0.30
94—95.	Motley: Nederlandenes frihedskampe I	« 0.20
96.	Irving: Skissebogen III	« 0.10
97—99.	Dickens: Sirissen i peisen	« 0.30
100—119.	Reuter: Paa landsbygden	« 2.00
120—122.	Bret Harte: Kaliforniske fortællinger	« 0.30
123—125.	Feuillet: Enken	« 0.30
126—128.	Franzos: Forelsket ungdom	« 0.30

129—130. Hopfen: Trudels bold	Kr. 0.20
131—132. Rosegger: Mangeslags folk I.	« 0.20
133. Daudet: Mindre fortællinger I.	« 0.10
134—139. Anerbach: Tuppe Barfod.	« 0.60
140—141. Rosegger: Mangeslags folk II.	« 0.20
142. Daudet: Mindre fortællinger II.	« 0.10
143—144. Paul Heyse: Ved den døde sø	« 0.20
145. Daudet: Mindre fortællinger III.	« 0.10
146—148. Paul Heyse: Gammel kjærlighed ruster ikke.	« 0.30
149—156. Daudet: Den udødelige	« 0.80
157—159. Motley: Nederlandenes frihedskampe II.	« 0.30
160—169. Daudet: Fromont den yngre og Risler den ældre	« 1.00
170. Munthe-Kaas: Norsk maallære (»grammatik«)	« 0.10
171—173. Bjørnstjerne Bjørnson: Engifte og mangesifte*)	« 0.30
174—176. Motley: Nederlandenes frihedskampe III	« 0.30
177—178. Almenfattelig videnskab:	
I. Huxley: Grundtræk	« 0.20
179—185. Turgenjeff: Kraftspilde	« 0.70
186—188. Dickens: Klokkemændene	« 0.30
189—190. Motley: Nederlandenes frihedskampe IV	« 0.20
191—193. Kant: Den evige fred	« 0.30
194—201. Reuter: Fæstningsfange	« 0.80
202—204. Moliere: Den gjerrige	« 0.30

*) er ogsaa i svensk oversættelse til samme pris.

Paa „De tusen hjem“ forlag er tillige under udgivelse

Charles Darwins liv og breve

ved hans søn *Francis Darwin*

i oversættelse ved M. Særaas og Olav Johan-Olsen.

Værket, der udgjør tre store bind og paa engelsk koster ca. 33 Kr., vil bli færdigt i ca. 16 hefter á 30 øre og derefter komme ind i „De tusen hjem“ numerrække.

Subskription tegnes, og hefterne faaes gennem enhver boghandel i Norge, Danmark og Sverige.

Endvidere er under arbejde:

Tolstoj: Fyrst Neklindoff.

Geikie: Geologi.

— Fysisk geografi.

Lockyer: Astronomi.

Jevons: Logik.

Moliere: Den adelsgale borger.

Fremstilling af nytte-moralen.

Buckle: Civilisationens historie.

titublad folio 188179

